

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Daniel Novotný

**Transparentnost v poválečné parlamentní
architektuře v Německu**

Bakalářská práce

Berlín 2017

Autor práce: **Daniel Novotný**

Vedoucí práce: **PhDr. Tomáš Nigrin, Ph. D.**

Rok obhajoby: 2017

Bibliografický záznam

NOVOTNÝ, Daniel. Transparentnost v poválečné parlamentní architektuře v Německu. Berlín, 2017. 74 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Vedoucí bakalářské práce PhDr. Tomáš Nigrin, Ph.D.

Abstrakt

Práce se věnuje transparentnosti v parlamentní architektuře v Německu v období od založení Spolkové republiky v roce 1949 až po současnost. Jejím cílem je sledování snah o distancování se od nacistické minulosti v leitmotivu parlamentní architektury a v návaznosti práce zkoumá jak se koncept transparentnosti projevoval a jak se vztahoval k myšlence fungování německé demokracie. Sledování je zkoumáno na základě kvalitativní obsahové analýzy dostupného textového materiálu. Práce je členěná do kapitol chronologicky seřazených dle styčných bodů hlavních staveb tří parlamentů v poválečném období a následně zkoumá parlamenty na lokální úrovni. Na základě předloženého sledování dochází k závěru, že došlo k vytvoření nového architektonického stylu vládní architektury, který vytváří zlom s nacistickou architekturou a je charakteristický vytvořením spojení mezi vlastností stavebního materiálu skla a charakterem fungování demokracie. Tento koncept nachází svůj počátek bezprostředně po druhé světové válce a navzdory jiným důležitým událostem, které potkaly německou historii, v architektuře přetrvával, jelikož stále reflektuje charakter německé demokracie.

Abstract

This bachelor thesis deals with transparency in parliamentary architecture in Germany from foundation of the Federal republic in 1949 to the present. The aim of this thesis is following of efforts to distance themselves from the Nazi past in the leitmotif of parliamentary architecture and following this thesis deals with how a concept of transparency manifested and how was related to the idea of functioning of German democracy. The method of this work is qualitative content analysis of available text

materiál. Thesis is divided into chapters that are chronologically built according to main three parliament constructions in postwar era and subsequently examines parliament buildings on local level. Based on the submitted observation, it concludes that new architecture style of parliament building was built and creates break with Nazi architecture and this concept is characterized by connection of quality of glass material and character of German democracy. This concept finds its roots in early 1950s in aftermath of World War II and despite other important events in German history, this concept continues to be leading characteristic of state buildings, because it reflects functioning of German democracy.

Klíčová slova

Parlamentní architektura, národní identita, Německo, transparentnost, vyrovnávání se s minulostí, demokracie

Keywords

Parliamentary architecture, national identity, Germany, transparency, dealing with the past, democracy

Rozsah práce: 113 271 znaků

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu.

Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.

Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 31. 7. 2017

Daniel Novotný

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval především mému vedoucímu bakalářské práce PhDr. Tomáši Nigrinovi, Ph.D. za odborné vedení práce a věnovaný čas. Rád bych také poděkoval svým nejbližším za podporu v průběhu celého studia.

TEZE BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno:

Daniel Novotný

E-mail:

dnl.novotny@gmail.com

Studijní obor:

Mezinárodní teritoriální studia

Semestr a školní rok zahájení práce:

LS 2014/2015

Semestr a školní rok ukončení práce:

LS 2016/2017

Vedoucí bakalářského semináře:

PhDr. Ontřej Matějka, Ph.D.

Vedoucí práce:

PhDr. Tomáš Nígrid, Ph.D.

Název práce:

Transparentnost v poválečné parlamentní architektuře v Německu

Charakteristika tématu práce (max. 10 řádek):

Tématem práce je hledání vhodné parlamentní architektury poválečného Německa. Práce se soustředí na sledování vývoje konceptu transparentnosti, který se postupně vyvíjí v leitmotiv. Motiv transparentnosti v architektuře byl spočátku vyvinut jako bezprostřední reakce na nacistickou architekturu a samotný režim. S postupem času se však tento motiv stává analogií k fungování samotné demokracie a vzhledem k tomuto navázání je pevně ukotven a přetrvává navzdory událostem, které německé dějiny potkalo. Vzhledem k rozsáhlosti tohoto leitmotivu lze přemýšlet, zdali se nejedná o charakteristický architektonický styl.

Zdůvodnění úprav a změn tématu od zadání projektu do odevzdání práce (max. 10 řádek):

Oproti původnímu zadání se práce zabývá jedním motivem v architektuře. Práce prošla zužováním tématu, jelikož původní téma bylo velmi široké a těžko uchopitelné. Navíc ke kvalitnímu zpracování původního tématu by bylo třeba provést rozhovory a prozkoumat parlamentní archiv, který bohužel není lehce přístupný. Nově si tak klade práce za cíl sledování motivu transparentnosti.

Struktura práce (hlavní kapitoly obsahu):

- Transparentnost
- K významu architektury nacistického Německa pro pochopení architektonické reprezentace Spolkové republiky
- Pohledy na vývoj transparentnosti
- Podobnosti v architektuře v Německu

Prameny a literatura (výběrová bibliografie, max. 30 hlavních titulů):

Adolf Arndt, Demokratie als Bauherr (Berlin: Akademie der Künste, 1961).

Deborah Ascher Barnstone, The Transparent State: Architecture and Politics in Postwar Germany (London ; New York: Routledge, 2005).

Agatha Buslei-Wuppermann and Andreas Zeising, Das Bundeshaus von Hans Schwippert in Bonn: Architektonische Moderne Und Demokratischer Geist, 1. Aufl (Düsseldorf: Grupello, 2009).

Heinrich Wefing, ed., Dem Deutschen Volke: Der Bundestag Im Berliner Reichstagsgebäude (Bonn: Bouvier, 1999).

Ingeborg Flagge and Wolfgang Jean Stock, eds., Architektur und Demokratie: Bauen für Die Politik von Der Amerikanischen Revolution bis zur Gegenwart (Stuttgart: Hatje, 1992).

Norman Foster, interview vedl Falk Jaeger, Interview mit dem Architekten Sir Norman Foster, Blickpunkt Bundestag, Deutscher Bundestag, 3. dubna 1999, https://www.bundestag.de/besuche/architektur/reichstag/architektur/architekten/interview_foster/246942 (staženo 5. 7. 2017).

Claudia Lemhoefer a Rudolf Stegers, Das Unternehmen Parlaments- und Regierungsviertel, vyd. Bundesbaugesellschaft Berlin (Berlin: DruckVogt, 1996).

“Der Audioguide für Erwachsene”, Deutscher Bundestag, <https://www.bundestag.de/besuche/fuehrung?url=L2Jlc3VjaGUvZnVlaHJ1bmcvYXVkaW9ndWlkZV9lcncvYXVkaW9ndWlkZV9lcncvMjA5MTg0&mod=mod454680> (staženo 20. 7. 2017).

Stenografischer Bericht: Deutscher Bundestag – 14. Wahlperiode, 33. Sitzung, Berlin, 19. April 1999 (Berlin: Deutscher Bundestag, 1999), <http://dip21.bundestag.de/dip21/btp/14/14033.pdf> (staženo 18. 7. 2017).

“18.3 Architektonische Umgestaltung des Reichstags-Komplexes und Neubauten für den Bundestag: Chronik” in: Datenhandbuch zur Geschichte des Deutschen Bundestages 1994 bis 2004 ed. Michael F. Feldkamp (Berlin: Deutscher Bundestag, 2005),

https://www.bundestag.de/blob/189498/4b3f91ce2df0df2fc96b28172930e5f1/datenhandbuch1994_2003-data.pdf (staženo 18. 7. 2017).

Podpis studenta a datum

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí práce		
Vedoucí bakalářského semináře		
Garant oboru		

Obsah

1 ÚVOD	2
2 TRANSPARENTNOST	9
3 K VÝZNAMU ARCHITEKTURY NACISTICKÉHO NĚMECKA PRO POCHOPENÍ ARCHITEKTONICKÉ REPREZENTACE SPOLKOVÉ REPUBLIKY	11
4 POHLEDY NA VÝVOJ TRANSPARENTNOSTI	13
4.1 HANS SCHWIPPERT A PLENÁRNÍ SÁL V KONTEXTU JEHO VZNIKU: ANTITEZE A NOVÝ POČÁTEK .	13
4.2 ADOLF ARNDT A JEHO PROJEV DEMOKRATIE ALS BAUHERR	18
4.3 VZNIK KONCEPTU TRANSPARENTNOSTI: SPOLKOVÝ SNĚM OD GÜNTERA BEHNISCHE V BONNU	22
4.4 POTVRZENÍ KONCEPTU TRANSPARENTNOSTI: PŘESTAVBA BUDOVY ŘÍŠSKÉHO SNĚMU OD SIRA NORMANA FOSTERA	27
5 PODOBNOSTI V ARCHITEKTUŘE V NĚMECKU	35
5.1 PODOBNOST ARCHITEKTONICKÁ I PREZENTAČNÍ	35
5.1.1 <i>Saský zemský sněm</i>	36
5.1.2 <i>Zemský sněm ve Šlesvicko-Holštýnsku</i>	36
5.1.3 <i>Zemský sněm v Durynsku</i>	37
5.1.4 <i>Hesenský zemský sněm</i>	38
5.2 MOTIV TRANSPARENTNOSTI JAKO OPTICKÝ ELEMENT	38
5.2.1 <i>Přestavba parlamentní budovy Baden-Württemberg</i>	38
5.2.2 <i>Parlamentní dům Berlín</i>	39
5.2.3 <i>Braniborský zemský sněm</i>	40
5.2.4 <i>Bavorský zemský sněm</i>	41
5.3 RETROSPEKTIVNÍ APLIKACE KONCEPTU TRANSPARENTNOSTI: PARLAMENTNÍ DŮM SEVERNÍHO- PORÝNÍ VETFÁLSKA	41
5.4 PROJEV KONCEPTU U NE-PARLAMENTNÍCH BUDOV	43
6 ZÁVĚR	45
SUMMARY	46
POUŽITÁ LITERATURA	47
SEZNAM PŘÍLOH	56
PŘÍLOHY	58

1 Úvod

Při návštěvě německého parlamentu, čtení informačních letáků, návštěvě webových stránek, dokonce i při poslechu samotného hlasového průvodce v parlamentu si nelze nevšimnout opakovaných frází a pojmů: demokracie jako stavitel, otevřenost a transparentnost¹.

Při detailnějším studiu dostupné literatury je zřejmé, že se tyto pojmy neobjevují pouze ve vztahu k budově Říšského sněmu, ale že se jedná o pojmy často skloňované v souvislosti s parlamentní architekturou v Německu. Cílem této práce je sledovat snahy o distancování se od nacistické minulosti v leitmotivu architektury parlamentních budov na spolkové a zemské úrovni v poválečné Spolkové republice Německo. V návaznosti práce zkoumá jak se koncept transparentnosti projevoval a jak se vztahoval k myšlence fungování německé demokracie. Práce se opírá o tři projekty a realizace budov národních parlamentů, které představují stěžejní body tématu. Jedná se o:

1. projekt od Hanse Schwipperta dokončený v roce 1949,
2. projekt od Güntera Behnische dokončený v roce 1992,
3. a přestavba budovy Říšského sněmu dokončená v roce 1999 od Sira Normana Fostera.

Práce se dále zabývá i dalšími významnými projekty zemských parlamentů ve SRN, za účelem zjistit, zdali byly spolkové parlamenty v projevu motivu transparentnosti izolovány či se staly vzorem pro další projekty parlamentní architektury. Protože cílem je také zjistit, zda o transparentnosti je možné uvažovat jako o základu pro nový architektonický směr poválečného Německa.

Pro zodpovězení výzkumné otázky a stanovených cílů byly zvoleny metody kvalitativní obsahové analýzy dostupného textového materiálu. Pro kvalitativní analýzu textu byly použity diskurzivně-analytické metody, které bývají v současných společenských vědách definovány poněkud volně a obecně.² Při analýze bylo vycházeno zejména z modelu kritické analýzy diskurzu, na který odkazují Huckin,³ či Hájek⁴. Autoři

---

¹ v orig. *Demokratie als Bauherr, Offenheit a Transparenz*

² Jiří Nekvapil, "Úvodem k monotematickému číslu "Analýza promluv a textů, analýza diskurzu", *Sociologický časopis* 42, č. 2 (2006), 263-268.

³ Thomas Huckin, "Critical Discourse Analysis", in *Functional Approaches to Written Text* ed. Tom Miller (Washington DC: United States Information Agency, 1997), 78-92.

⁴ Martin Hájek, *Vybrané metody sociologické analýzy textu* (Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2014), 113-150.

vycházejí z třídimenzionálního konceptu diskurzu,⁵ který byl však pro potřeby této práce zjednodušen. Ve své podstatě koncept zahrnuje zaprvé analýzu lingvistické formy textu, tedy sledování stavby textu i jednotlivých vět, používání určitých slov nebo terminologie a jejich vazby na okolní text (tzv. kotext). Zadruhé analyzuje diskurzní praxi, tedy procesy, v nichž texty vznikají, šíří se a jsou „konzumovány“. Třetí dimenzí, která nebyla v této práci použita, je koncept analýzy sociální praxe.⁶

V návaznosti na výše zmíněnou metodiku byly sbírány texty, dokumenty a fotografický materiál a to za účelem získání celkového obrazu o daném tématu. Na základě první dimenze analýzy byly pro sběr dat využity klíčové pojmy (hesla): *Transparenz*, doprovázené hesly *Parlamentsgebäude*, *Demokratie*, *Architektur*, *Politik*, *Geschichte*, *Selbstdarstellung* a ve spojení jmen architektů či jiných aktérů dle daných objektů a různých kombinací. K hledání docházelo skrze portál *kobv.de*, který umožňuje hledání dostupné literatury všech berlínských knihoven. Práce se však soustředí na zdroje vydávané vládou nebo v její spolupráci. Zdroje jsou evaluovány systematicky vzhledem k hledaným heslům a tématu. Použité zdroje jsou ve většině případů řazeny chronologicky, aby došlo k rekonstrukci procesu. Tím bylo zajištěno sledování procesů, které ve společnosti probíhaly. V samotném textu tak byla sledována výše uvedená klíčová slova v kontextu samotných studovaných textů, které byly dávány do souladu s politickou a společenskou situací ve Spolkové republice Německo.

Již výše uvedené cíle a výzkumná otázka poukazují na přínos této práce – interdisciplinaritu. Tato práce zasahuje hned do několika vědních disciplín: politika, architektura, historie a geografie. V dnešní době se však bez interdisciplinarity neobejdeme, protože bez poznatků z jiných vědních disciplín není možné dojít ke komplexnějšímu pojetí výzkumného problému. Pohled ne-architekta na vliv politického prostředí na německou architekturu, tak může být přínosem vědního poznání v několika oblastech. Pro architekturu se tak jedná zejména o zjištění míry vlivu vybraných faktorů, v tomto případě politická rozhodnutí, na rozvoj nových architektonických směrů. Pro historii je pak důležité, že propojení několika vědních disciplín vytváří komplexnější obraz o minulosti. A pro geografii je důležité zejména to, že nesmí být opomíjena architektura jako jeden ze zdrojů pro výzkum zaměřený na národní identitu.

---

⁵ Norman Fairclough, *Discourse and Social Change* (Cambridge: Polity, 1992).

⁶ Martin Hájek, *Vybrané metody sociologické analýzy textu*, 113-150.

Tato práce využívá jak primárních, tak sekundárních zdrojů. Jedná se zejména o cizojazyčné texty a to především v německém jazyce s několika anglickými, jelikož vybrané téma není doposud v české literatuře zpracováno, což se stalo i jedním z důvodů výběru tohoto tématu. Mezi významné primární zdroje, použité v této práci patří proslov od Adolfa Arndta *Demokratie als Bauherr*⁷, který byl vydán v tiskové podobě záhy představuje svým přístupem vyjadřující ideál architektury v demokracii stěžejní bod diskuze. Jako snad jeden z prvních se snažil zformulovat základní myšlenky této problematiky v celé šíři. Svoji důležitost získal na základě formulování ze strany uživatele parlamentu, politika. K jeho myšlenkám se v následujících letech často odvolávalo. Jeho proslov je krátce představen v této práci se zaměřením na myšlenky podporující vznik konceptu transparentnosti. Dále sténografické zprávy Spolkového sněmu⁸, které v této práci byly použity veřejně dostupné zdroje Německého spolkového sněmu obsahující sténografické zprávy z parlamentních zasedání, které posloužily k přesnějšímu vyobrazení. A jako další rozhovor s Normanem Fosterem dostupné na stránkách Spolkového sněmu.⁹ Přepis rozhovoru v němčině, posloužil pro vyjasnění přístupu architekta k jeho dílu a podal vzhled to koncepčních otázek stavby. Pochopení přístupu architekta je důležité, jelikož hraje roli v tom, jak vnímat a jak prezentovat budovu veřejnosti.

V této práci bylo použito primárně sekundárních zdrojů. Deborah Ascher Barnstone je architektonická historička zabývající se výzkumem německé a holandské architektury 20. a 21. století. Její kniha *The Transparent State*¹⁰ zkoumá vývoj transparentnosti v německé politice a architektuře. Autorka se zabývá fungováním této

⁷ Adolf Arndt, *Demokratie als Bauherr* (Berlin: Akademie der Künste, 1961).

⁸ *Stenographischer Bericht: Festakt zur Einweihung des neuen Plenarsaals* (Bonn: Deutscher Bundestag, 1992), 9844, <https://opac.bundestag.de/aDISWeb/app;jsessionid=A05C83206E1B02305D1756EA0D50BFDD> (staženo 18. 8. 2017) a *Stenographischer Bericht: Deutscher Bundestag – 1. Wahlperiode, 1. Sitzung, Bonn, 7. September 1949* (Bonn: Deutscher Bundestag, 1949), <http://dip21.bundestag.de/dip21/btp/01/01001.pdf> (staženo 18. 7. 2017) a *Stenografischer Bericht: Deutscher Bundestag – 14. Wahlperiode, 33. Sitzung, Berlin, 19. April 1999* (Berlin: Deutscher Bundestag, 1999), <http://dip21.bundestag.de/dip21/btp/14/14033.pdf> (staženo 18. 7. 2017) a Gerhard Schröder, “Abgabe einer Regierungserklärung des Bundeskanzler – Vollendung der Einheit Deutschlands”, in *Stenographischer Bericht: 33. Sitzung, Berlin, 19. April 1999* (Berlin: Deutscher Bundestag, 1999), <http://dip21.bundestag.de/dip21/btp/14/14033.pdf> (staženo 18. 7. 2017).

⁹ Norman Foster, interview vedl Falk Jaeger, *Interview mit dem Architekten Sir Norman Foster, Blickpunkt Bundestag*, Deutscher Bundestag, 3. dubna 1999, https://www.bundestag.de/besuche/architektur/reichstag/architektur/architekten/interview_foster/246942 (staženo 5. 7. 2017).

¹⁰ Deborah Ascher Barnstone, *The Transparent State: Architecture and Politics in Postwar Germany* (London ; New York: Routledge, 2005).

metafory ve vztahu mezi kulturou a národní identitou a rozvíjí tak příběh, který započal před sjednocením Německa v 18. století až po rekonstrukci Říšského sněmu v roce 1999. Dochází k závěru, že transparentní doktrína reflektuje kolektivní vědomí progresivních myšlenek společnosti a vytváří analogii v architektuře. Autorka však nepracuje se zdroji vydavané Spolkovým sněmem a primárními zdroji. Jako další představuje dílo od Agathy Buslei-Wuppermann a Andreas Zeisinge *Das Bundeshaus von Hans Schwippert in Bonn*¹¹. Jedná se o publikaci vydaná deset let po přestěhování vlády a parlamentu z Bonnu do Berlína. Kniha představuje architekturu budovy a dle kapitol prezentuje jednotlivé části budovy. Vše je doprovázeno obrazovým materiálem. Součástí je také vyjádření samotného architekta k budově, které bylo důležitým zdrojem pro pochopení významu jeho ztvárnění. Tato publikace dále pomohla v utřídění souvislostí, jelikož obsahuje kontextové pasáže související s poválečnou situací Německa a dává je do souvislosti s Schwippertovou tvorbou. Dalším zdrojem se stalo dizertační práce od Heinricha Wefinga s názvem *Parlamentsarchitektur: Zur Selbstdarstellung der Demokratie in ihren Bauwerken. Eine Untersuchung am Beispiel des Bonner Bundeshauses, Beiträge zu Parlamentsrecht*¹² představuje jednu z důležitých prací zabývajících se souvislostem mezi parlamentem a architekturou, i přesto, že se jedná o práci z oboru práva. Že diskuze o sebezpejení státu může mít podobu parlamentního sezení a jejího architektonického ztvárnění jsou zajímavým přínosem této práce, která podává detailnější pohled do tématu demokratických staveb. Práce je z roku 1995 a tudíž byla zveřejněna ještě před dokončením budovy od Güntera Behnische, přesto reflektuje zejména právě parlamentní debaty, které byly integrální součástí hledání vhodného architektonického vyjádření poválečného Německa. Dalším je soubor článku od Heinrich Wefinga *Dem deutschen Volke*, 1999¹³, která byla vydaná v roce otevření zrekonstruovaného Říšského sněmu. Přestavba od Sira Normana Fostera se stala symbolem tradice i nového počátku a právě tato publikace představuje různé pohledy od různých autorů, které byly spojené s dramatickou historií této budovy. Kniha jako celek se snaží vysvětlit, proč je Říšský sněm tím, čím je, tedy symbolem znovusjednoceného Německa. Tato práce svým rozsahem představovala důležitý zdroj, zejména z počátku, pro pochopení komplexnosti

---

¹¹ Agatha Buslei-Wuppermann and Andreas Zeising, *Das Bundeshaus von Hans Schwippert in Bonn: Architektonische Moderne Und Demokratischer Geist*, 1. Aufl (Düsseldorf: Grupello, 2009).

¹² Heinrich Wefing, *Parlamentsarchitektur: Zur Selbstdarstellung Der Demokratie in Ihren Bauwerken.: Eine Untersuchung Am Beispiel Des Bonner Bundeshauses*, Beiträge Zum Parlamentsrecht, Bd. 31 (Berlin: Duncker & Humblot, 1995).

¹³ Heinrich Wefing, ed., *Dem Deutschen Volke: Der Bundestag Im Berliner Reichstagsgebäude* (Bonn: Bouvier, 1999).

a významu budovy Říšského sněmu pro Německo a její historie. V publikaci od Nino Galetti *Der Bundestag als Bauherr in Berlin*¹⁴ zkoumá četné myšlenky, koncepty a rozhodnutí se kterými se musela zabývat Rada starších Spolkového sněmu při přípravách přestavby Říšského sněmu. Tato publikace byla přínosem zejména v orientaci příprav, jinak rozsáhlé a nepřehledné situace přestavby Říšského sněmu. V práci také došlo k používání publikací vydaných samotným Spolkovým sněmem, které tvoří stěžejní část této práce. Příkladem je publikace od Ingeborg Flagge a Wolfgang Jean Stock s názvem *Architektur und Demokratie: Bauen für die Politik von der amerikanischen Revolution bis zur Gegenwart*¹⁵, s předmluvou od Rity Süßmuth¹⁶, která představovala ústřední roli v hlubším pochopení díla od Güntera Behnische, jelikož obsahuje zamyšlení od architekta s názvem „*Bauen für die Demokratie*“¹⁷. Publikace se stala součástí vytváření konceptu transparentnosti, jelikož byla záměrně vydána spolu s otevřením plenárního sálu. Dále se v této knize také nachází například klíčový text „*Demokratie als Bauherr*“¹⁸ od Adolfa Arndta nebo již zmíněná předmluva od Rity Süßmuth¹⁹, která hrála ústřední roli při vzniku konceptu transparentnosti. I další publikace vydané Spolkovým sněmem byly součástí zkoumání, mezi které patří vydání ke kolokviím²⁰, chronologický přehled přestavby budovy Říšského sněmu²¹ nebo doporučující rozhodnutí Rady starších²². V

¹⁴ Nino Galetti, *Der Bundestag Als Bauherr in Berlin: Ideen, Konzepte, Entscheidungen Zur Politischen Architektur (1991-1998)*, Beiträge Zur Geschichte Des Parlamentarismus Und Der Politischen Parteien, Bd. 152 (Düsseldorf: Droste, 2008).

¹⁵ Ingeborg Flagge and Wolfgang Jean Stock, eds., *Architektur und Demokratie: Bauen für Die Politik von Der Amerikanischen Revolution bis zur Gegenwart* (Stuttgart: Hatje, 1992).

¹⁶ Předmluva Dr. Rita Süßmuth, Prezidentka Německého spolkového sněmu in *Architektur und Demokratie* ed. Ingeborg Flagge a Jean Wolfgang (Stuttgart: Hatje, 1992).

¹⁷ Günter Behnisch, “Bauen für die Demokratie” in *Architektur und Demokratie: Bauen für die Politik von der amerikanischen Revolution bis zur Gegenwart* ed. Ingeborg Flagge (Stuttgart: Hatje, 1992).

¹⁸ Adolf Arndt, “Demokratie als Bauherr” in *Architektur und Demokratie* ed. Ingeborg Flagge a Jean Wolfgang (Stuttgart: Hatje, 1992) a viz. Adolf Arndt, *Demokratie als Bauherr* (Berlin: Akademie der Künste, 1961).

¹⁹ Předmluva Dr. Rita Süßmuth, prezidentka Německého spolkového sněmu in: *Architektur und Demokratie* ed. Ingeborg Flagge a Jean Wolfgang (Stuttgart: Hatje, 1992).

²⁰ Rita Süßmuth, *Kolloquium Reichstag: Berichte, Hintergründe, Bilder* (Bonn: Deutsche Bundestag, 1993) a Sebastian Redecke, *2. Kolloquium Deutscher Bundestag: 12. - 13. März 1993, Reichstagsgebäude Berlin* (Berlin: Deutscher Bundestag 1993).

²¹ “18.3 Architektonische Umgestaltung des Reichstags-Komplexes und Neubauten für den Bundestag: Chronik” in: *Datenhandbuch zur Geschichte des Deutschen Bundestages 1994 bis 2004* ed. Michael F. Feldkamp (Berlin: Deutscher Bundestag, 2005), https://www.bundestag.de/blob/189498/4b3f91ce2df0df2fc96b28172930e5f1/datenhandbuch1994_2003-data.pdf (staženo 18. 7. 2017).

²² “Anlage 3: Bericht der Bundesregierung zur Umsetzung des Beschlusses des Deutschen Bundestages vom 20. Juni 1991 zur Vollendung der Einheit Deutschlands”, in: *Drucksache 12/2850, Beschlußempfehlung des Ältestenrates zum zweiten Zwischenbericht der Konzeptkommission des Ältestenrates zur Umsetzung des Beschlusses des Deutschen Bundestages vom 20. Juni 1991 zur Vollendung der Einheit Deutschlands* (Bonn: Deutscher Bundestag, 1992), 36, <http://dipbt.bundestag.de/doc/btd/12/028/1202850.pdf> (staženo 18. 7. 2017).

další skupině se nacházejí vydání od Spolkové stavební společnosti Berlín a spolkových ministerstev, která se podílela na zprostředkování konceptu transparentnosti a hrála roli v jejím etablování. V této práci je dále použito oficiálních webových stránek a to hned z několika důvodů. Zároveň internet slouží jako lehce přístupný zdroj a je dostupný takřka odkudkoliv. To je zásadní pro rozšíření konceptu a prezentace země. A dále, zkoumané období se překrývá s existencí tohoto elektronického média a je tudíž jedním z hlavních nositelů informace. Dalším důvodem jsou omezené možnosti zkoumání z důvodů omezení přístupu parlamentní knihovny a z finančních důvodů. Základním předpokladem je, že pokud se německý Spolkový sněm nebo zemské parlamenty prezentují určitým způsobem na svých webových stránkách, budou tak činit i v jiných tištěných materiálech.

Dle představené analýzy literatury je vidět, že k tématu transparentnosti a demokracie v architektuře již existují studie rozdílného zaměření. Tudíž, předloženou studii nevnímám jako ústřední práci, nýbrž jako další příspěvek, který zapadá do celku vědecké debaty ohledně jinak populární diskuze „demokratických staveb“.

Výchozím bodem této práce byl projekt přestavby Říšského sněmu a jeho osobní návštěva, při které vyvstala otázka spojení transparentnosti a charakteru budovy Říšského sněmu. Od tohoto bodu šlo o hledání počátků motivu transparentnosti. Některá vyobrazení jsou doplněná vlastním pozorováním na základě fotografií nebo navštívení míst.

Práce je strukturovaná do čtyř hlavních kapitol. V krátkém historickém úvodu je popsána architektura nacistického režimu, která se stala nechtěným symbolem poválečné parlamentní architektury. V první hlavní kapitole dojde k představení prvního projektu sídla západního demokratického Německa od Hanse Schwipperta, ve kterém bude představeno pojetí architekta zadání. V druhé kapitole bude prezentován na úvod projev Adolfa Arndta, který ve svém projevu přednesl požadavek na stavební reprezentaci státu. Jeho projev dal základ pro vytvoření kontinuity v poválečné parlamentní architektuře. Hlavním těžištěm kapitoly je představení projektu od Güntera Behnische, během kterého došlo k použití transparentnosti jako symbolu průhlednosti parlamentního jednání a otevřené demokracie. Třetí hlavní kapitola se věnuje přestavbě budovy Říšského sněmu od Sira Normana Fostera, na který byl přenesen koncept transparentnosti navzdory událostem znovusjednocení Německa, u kterých by se očekávalo, že se podepíší na

---

chápání své vlastní národní identity a následně by se promítly ve státní architektuře. Ve čtvrté kapitole budou představeny projekty vyznačující podobnou politickou rétorikou a obdobným architektonickým ztvárněním.

2 Transparentnost

V politických vědách je transparentnost chápána jako požadovaný stav, ve kterém je volný přístup k informacím státu. Transparentnost politického rozhodování je základním prvkem demokratické společnosti. Transparentnost je nedělitelně spojená s veřejností, která je proto základním předpokladem demokracie, jelikož občané musí vědět, o čem rozhodují. Otevřenost a transparentnost jsou vnímány jako základní body odpovědnosti a důvěry vlády a zároveň jsou důležité pro fungování demokracie.²³ Podle Carolyn Ball transparentnost může být používána jako základní hodnota společnosti, která pomáhá potírat korupci. V druhém případě, jako synonymum k otevřenému rozhodování vlády. Za třetí může transparentnost být komplexním nástrojem dobré vlády spolu s odpovědností, účinností a efektivností.²⁴

Transparentnost podle slovníku Duden: „*Transparenz, die – 1. (bildungssprachlich) das Durchscheinen; Durchsichtigkeit, [Licht]durchlässigkeit; 2. (Optik) [Maß für die] Lichtdurchlässigkeit (als Kehrwert der Opazität); 3. Durchschaubarkeit, Nachvollziehbarkeit*“. Tato slovní definice obsahuje jednak vlastnost průhlednosti materiálu a ale i možnost sledování komplexních procesů, viz „*Beispiele: Transparenz bezüglich der Ertragslage*.“²⁵ V druhém případě, slovo *Transparenz* popisuje materiálovou vlastnost, kde světlo je propouštěno skrze látku bez velkých ztrát či zkreslení. Vyjadřuje tedy průhlednost. Z tohoto důvodu je sklo jako stavební materiál nejvíce spojováno s transparentností jako takovou.

Winfried Nerndiger, který se zabývá politickou architekturou a problematikou tohoto pojmu říká, že architektura může fungovat pro vyjádření politických cílů a síly a tudíž může korespondovat s určitým dojmem, ale většinou jen v „*určitém kruhu morálních hodnot dané moci*“. Může tak například promítat hierarchii, uzavřenost nebo otevřenost a transparentnost.²⁶

V architektuře se pojem transparentnosti vyjadřuje průhledností materiálu, tedy skutečnou transparentností. Existuje ale ještě v přeneseném smyslu další definice

²³ Angel Gurría, “Openness and Transparency - Pillars for Democracy, Trust and Progress,” *OECD*, n.d., <http://www.oecd.org/unitedstates/opennessandtransparency-pillarsfordemocracytrustandprogress.htm> (staženo 29. 6. 2017).

²⁴ Carolyn Ball, “What Is Transparency?,” *Public Integrity* 11, č. 4 (1. září 2009): 293–308.

²⁵ Bibliographisches Institut, *Duden.de*, n.d., <http://www.duden.de/node/684590/revisions/1625613/view> (staženo 29. 6. 2017).

²⁶ Winfried Nerndiger, “Politische Architektur: Betrachtungen Zu Einem Problematischen Begriff,” in *Architektur Und Demokratie*, ed. Ingeborg Flagge and Wolfgang Jean Stock (Stuttgart: Hatje, 1992), 13.

transparentnosti v architektuře. Jedná se o systémové uspořádání prostoru, kde jsou prvky uspořádány tak, aby byly vidět zároveň rozdílné části budovy. Transparentnost tak není na základě vlastnosti materiálu, nýbrž jde o prostorové uspořádání.²⁷

Etablování metafory transparentnosti v diskuzi o vhodném architektonickém vyjádření dle Wefinga²⁸ bylo doprovázeno faktory, které tato symbolika nesla. Spojení světla a pravdy: jelikož pravda je tradičně spojována s metaforou světla. Například dle rčení: „Jen na světle se rozvine ctnost, pravda a štěstí“²⁹ nebo v tradičních frázích jako jsou „*vše spatří světlo světa*“.³⁰ Dále princip veřejnosti, který se vymezuje vůči absolutismu a jeho tajné politice: „*veřejné by mělo být veřejné*“.³¹ V této představě jsou pak veřejné prostory osvětlené. Neveřejné prostory naopak jsou nepřístupné a tmavé. Sklo jako světlo-propustný materiál symbolizuje osvětlení veřejného prostoru. Jako třetí faktor je průhlednost rozhodovacího procesu, který spočívá ve vizuálním dojmu, který je zprostředkován skrz materiál skla. Tedy, domnění, že pokud je prostor průhledný a vidím, co se v něm odehrává, je tím pádem kontrolovatelný. Dané domnění by se dalo zapsat i v rovnici: sklo = transparentnost = demokracie. Symbolika skla a transparentnosti jednání organizace nebo člověka však není v dnešní době nic ojedinělého a výjimečného. V německých médiích je často transparentnost jednání vyjadřována metaforicky a je zprostředkováno skrze sklo. Dochází tak k pojmenování jako „*skleněný politik*“³² nebo „*skleněná společnost*“³³ a další případy užívání motivu skla jako symbolu transparentnosti jednání jsou možné, příkladem třeba „*skleněný šéf*“³⁴.

---

²⁷ Bernhard Hoesli, „Transparente Formorganisation als Mittel des Entwurfs,“ in *Transparenz*, ed. Colin Rowe and Robert Slutzky (Basel: Birkhäuser, 1989), 73.

²⁸ Heinrich Wefing, „Versuche Einer Übersetzung von Strukturmerkmalen Der Demokratie in Architektur – Das Parlament Im Glashaus: Transparent Und Öffentlichkeit,“ in *Parlamentsarchitektur: Zur Selbstdarstellung Der Demokratie In Ihren Bauwerken.: Eine Untersuchung Am Beispiel Des Bonner Bundeshauses*, by Heinrich Wefing (Berlin: Duncker & Humblot, 1995), 114–124.

²⁹ v orig. *Nur im Lichte entfalten sich Tugend, Recht und Glück*

³⁰ v orig. *es kommt alles ans Licht*

³¹ Karl von Rotteck and Carl Theodor Welcker, *Staatslexikon*, sv. 10 (Leipzig: Brockhaus, 1864), 258.

³² Lisa Caspari, „Transparenz-Initiative der SPD setzt Koalition unter Druck,“ *Zeit Online*, 16. října 2012, <http://www.zeit.de/politik/deutschland/2012-10/nebeneinkuenfte-abgeordnete-steinbrueck-spd-cdu-fdp/seite-2> (staženo 20. 7. 2017).

³³ Michael Pauen and Harald Welzer, „Das Verschwinden Des Geheimnisses,“ *Franfurter Allgemeine Zeitung*, 23. dubna 2015, <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/debatten/die-glaeserne-gesellschaft-bedroht-die-demokratie-13543480.html> (staženo 20. 7. 2017).

³⁴ Sabine Hockling, „Transparenz: Der Gläserne Chef Gewinnt,“ *Zeit Online*, 27. července 2012, <http://www.zeit.de/karriere/beruf/2012-07/chefsache-transparenz> (staženo 20. 7. 2017).

3 K významu architektury nacistického Německa pro pochopení architektonické reprezentace Spolkové republiky

Pochopení architektury Spolkové republiky Německo, všeobecně a parlamentní architektuře obzvlášť, vyžaduje znalost vztahu k nacistické architektuře. Nacistická architektura jako pojem je chápána jako architektura Třetí říše stavěná v letech od roku 1933 do pádu Říše v roce 1945. Architektura je charakteristická zejména neoklasicismem typický pro design Alberta Speera. Měla posílit národní povědomí o návratu k tradičním hodnotám a z tohoto důvodu byla odsuzována architektonická moderna. Nacistická architektura se inspirovala antickou, egyptskou a neoklasicistní architekturou. Mezi nejznámější koncepty nacistické architektury patří tzv. *Ruinenwerttheorie*³⁵. Jedná se koncept, ve kterém by budova měla být postavena v takovém stylu, že když je rozbořena, měla by zanechat za sebou ruiny, které mohou zůstat na místě dlouhou dobu bez jakékoliv údržby. Ruiny tedy budou viditelné a budou odkazovat na dříve existující budovu či stavbu. Zároveň postavené budovy se vyjadřují svou mohutností a velikostí, občas nazýváno jako monumentalismus (viz obr. 1 a 2). Tento koncept představuje protipól k architektonické moderně. Kámen představuje opak ke sklu. Pokud je budova ze skla a dojde k jejímu poškození, zůstanou střepy, tudíž žádná hodnotná ruina nevznikne. Motivem tohoto konceptu bylo, že nacisté staví tisíciletou říši.³⁶

Poválečné Německo se nacházelo ve velmi ubohém, zničeném a rozbořeném stavu. Dopravní spoje byly přerušeny, domy zbořené, továrny vybombardované, elektřina nefungovala. Nejen však materialisticky utrpělo Německo velké ztráty. Počet lidských obětí v Německu vystoupal až na sedm milionů hlav. Navíc přišlo až na 20 milionů uprchlíků, kteří se ve zbořeném Německu snažilo najít svůj nový domov. Německo jako politická entita se ocitlo na konci války v rozkladu. Po válce však vše muselo být znovu postaveno na nohy. A stejně jako Německo jako politická entita se muselo znovu etablovat, západoněmecká architektura tím musela projít stejně tak. Jednalo se o paralelu se *Stunde Null*, jakožto nového počátku a vymezení nového obrazu národní identity

³⁵ Christian Fuhrmeister and Hans-Enst Mittag, "Albert Speer Und Die „Theorie Vom Ruinenwert“ 1969: Der Lange Schatten Einer Legende," in *Bunker: Kriegsort, Zuflucht, Erinnerungsraum*, ed. Marc Buggeln and Inge Marszolek (Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2008), 225–243.

³⁶ Albert Speer, *Erinnerungen* (Berlin: Ullstein, 2013), 56.

Německa. V architektuře založila nový soubor metafor a analogií, zejména pak pro budovy reprezentující stát.³⁷

---

³⁷ Barnstone, *The Transparent State*, 27–29.

4 Pohledy na vývoj transparentnosti

V následující kapitole budou prezentovány tři hlavní projekty nových parlamentních budov v poválečném Německu na kterých bude sledován vznik, vývoj a ustanovení konceptu transparentnosti až po opětovné aplikování tohoto konceptu, který potvrdil existenci tohoto konceptu.

4.1 *Hans Schwippert a plenární sál v kontextu jeho vzniku: antíteze a nový počátek*

Projekt Hanse Schwipperta je úzce spjat s dobou ve které vznikl. Architektonické vyjádření je přímou reakcí na vzhled budov předchozí doby a staví se do protikladu. Tato změna vedla k vytvoření otevřené a průhledné (transparentní) architektury, která symbolicky měla reflektovat tehdejší politické cíle doby. Dle vyjádření samotného architekta šlo v jeho projektu o vyjádření nového počátku politického života země. Nejcharakterističtějším prvkem jeho ztvárnění jsou velké postranní prosklené stěny, které umožnily zprostředkování metafory mezi optickou a politickou transparentností. Použití skla jako materiálu při jakékoliv stavbě není sice neobvyklý případ, nicméně jeho ideologizace za jiným než estetickým účelem je velmi specifické pro tento projekt. A právě toto specifické architektonické vyjádření, které nemá podobnost ve světě, je úzce spjato s historickým vývojem země a zde má svůj počátek.

Při rozdělení země a vzniku Spolkové republiky Německo v roce 1949 vznikla otázka vhodné parlamentní architektury. Nejednalo se o jednoduchou otázku. Země měla za sebou ponuru historii výbuchu vlastenectví a s tím související vyjadřování národní hrdosti v architektuře. Hledání vhodného architektonického vyjádření komplikovala i situace po válce, která byla velmi nepřehledná, materiální škody byly veliké a počet lidských obětí vysoký. Země se však musela postavit na nohy a s ní i politická reprezentace. Při etablování západoněmeckého státu došlo otázkám vyjádření charakteru této nové demokracie. Vytvořením nového sídla parlamentu byl pověřen Hans Schwippert. Zakázka stavby plenárního sálu a kancelářského zázemí pro Spolkový sněm byla vypsána bez oficiálního vyhlášení. Soutěž se nekonala. Není úplně jasné, jak získal tento úkol právě Schwippert, jelikož se nedochovala žádná korespondence před začátkem projektu. První zmínkou je dokument smlouvy uzavřený mezi Spolkovým státem

Severní-Porýní Vestfálsko a Schwippertem s datem 3. října 1948.³⁸ U stavby plenárního sálu bylo od počátku mluveno jako o přestavbě a nikoli novostavbě. S ohledem na politickou situaci rozděleného Německa, bylo důležité zdůraznit dočasnou povahu Bonnu, aby nedošlo k ohrožení možného sjednocení.³⁹ Navíc tlačil čas. První práce začaly v únoru 1949. Po oficiálním zvolení Bonnu jako hlavního města a sídla parlamentu dne 10. května 1949, zasedal parlament v budově poprvé již 7. září téhož roku. Budova byla současně plánována a stavěna, což je rozpoznatelné na výsledku.⁴⁰

Architekt Hans Schwippert upravil budovu Pedagogické akademie v Bonnu (viz. obr. 3). Tehdejší budova postavená architektem Martinem Wittem. Budova pedagogické akademie měla symbolický význam v souladu se sebepojetím demokracie mladé Spolkové republiky Německo. Jako příklad moderní architektury Výmarské republiky, byla kulturním duchem její doby a optimismu těchto let. Bezesporu, byla zde i jistá forma odčinění, jelikož se jednalo o architekturu, která byla potlačována od nacistů a nyní se stala sídlem svobodně zvoleného parlamentu. Schwippert se soustředil ve svém návrhu na podtržení této demokratické změny a to pomocí dvou metafor. První z nich byla právě metafora transparentnosti a druhá se týkala zasedacího pořádku plenárního sálu.⁴¹

Nejvýraznějším architektonickým prvkem Schwippertova plenárního sálu byly prosklené boční stěny až k výšce stropů (viz obr. 4), které položily základ pro vytvoření symboliky transparentnosti.⁴² Ve slovech Schwipperta ke svému dílu lze nalézt počátky této metafory. „*Přál jsem si, aby německá země přihlížela parlamentárnímu jednání. Tak plenární sál dostal dvě prosklené stěny, každá 20 metrů dlouhá a rozprostírající se od podlahy až ke stropu. ... Chtěl jsem dům otevřenosti, architekturu setkávání a rozmluvy.*“⁴³ Pro Schwipperta byl plenární sál místem, ve kterém se parlamentární jednání musí odehrávat před zraky veřejnosti, tudíž být průhledný. A tato průhlednost by

³⁸ Ibid., 113.

³⁹ Buslei-Wuppermann and Zeising, *Das Bundeshaus von Hans Schwippert in Bonn*, 42.

⁴⁰ „Bundestag in Bonn: Pädagogische Akademie und Bundeshaus,“ *Deutscher Bundestag*, <https://www.bundestag.de/parlament/geschichte/schauplaetze/akademie> (staženo 18. 7. 2017) a „Die Weihe des Hauses,“ *Der Spiegel*, 8. září 1949, <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-44438163.html> (staženo 18. 7. 2017).

⁴¹ Wefing, *Parlamentsarchitektur*, 115 a Buslei-Wuppermann and Zeising, *Das Bundeshaus von Hans Schwippert in Bonn*, 60.

⁴² Buslei-Wuppermann and Zeising, *Das Bundeshaus von Hans Schwippert in Bonn*, 52–54.

⁴³ v orig. v orig. *Ich wollte ein Haus der Offenheit, eine Architektur der Begegnung und des Gesprächs*. In Hans Schwippert, „Das Bonner Bundeshaus,“ in *Das Bundeshaus von Hans Schwippert in Bonn: Architektonische Moderne Und Demokratischer Geist*, ed. Agatha Buslei-Wuppermann and Andreas Zeising, (Düsseldorf: Grupello, 2009), 86.

se měla vyjádřiv architektonicky v průhlednosti skleněných zdí.⁴⁴ Schwippert dále uvádí: „*Pro tuto chvíli, zdá se mi, že toto je dočasný domov pro Wiederbeginn politického života v Německu, v tuto chvíli si také myslím, že je správné, že tento počátek má světlý dům a jednoduše dům z dneška a který je otevřený světu.*“⁴⁵ Bezprostředně po druhé světové válce, Schwippert viděl budovu v časovém a historickém rámci jako specifický výraz *nového počátku*⁴⁶. V tuto dobu se domnívá, že dům, který je jednoduchý a z „dneška“, který je světlý a otevřený světu, je právě to co vyžaduje právě daná politická a společenská situace. Právě světlost domu může dle tohoto schématu znamenat protiobraz předchozích časů. Ve spojení s tím bylo často citováno vyjádření Schwipperta: „*Politika je temná záležitost, přihleďme a vnesme do ní trochu světla.*“⁴⁷ Je zde také důležité poukázat, že Schwippert nevznášel žádná přání na vytvoření symbolu z jeho architektury v jiném smyslu, než v kontextu jeho vytvoření. Jeho projekt je úzce spjat s kontextem doby. Přesto bylo část jeho myšlenek později převzata a rozpracováno v daleko širším rozměru a rozdílném kontextu.

Všichni však s architektonickým ztvárněním spokojení nebyli. Konrád Adenauer se nemohl identifikovat s materiálem skla jako ideálním řešením. V dopisu Schwippertovi ze dne 30. června 1949 napsal: „*Neexistuje nic víc nekomfortního, skoro bych chtěl říci, nesnesitelného, jako je pobyt v takové skleněné vitrině. Světelné podmínky jsou uvnitř nepříjemné a rušící, tudíž si nedokáži představit, že normální člověk může v takovém prostoru rozumně přemýšlet a hovořit. Doufám, že Vám smím říci, že ... tato budova bude odmítnuta od velké většiny poslanců.*“⁴⁸ Kritika však nezměnila směřování projektu. Sám Schwippert dokonce i obhajoval svůj návrh po dokončení a neodchýlil se od svých myšlenek.

Ve svém pojetí k dílu se Schwippert také vyjádřil k anti-monumentálnosti jeho návrhu: „*prostory se dostaly lidský rozměr, nepřiměřené velikosti a rozměry byly záměrně vynechány.*“⁴⁹ Měl tím být poskytnut další protiobraz k architektuře předchozí doby. Ačkoliv nikdo neměl jasnou představu a všichni nesdíleli stejný názor, jak by měla přesně

⁴⁴ “Briefwechsel zwischen Konrad Adenauer und Hans Schwippert anhand ausgewählter Beispiele,” in *Hans Schwippert, Bonner Bundeshaus 1949*, ed. Gerda Breuer a Hans Schwippert (Tübingen: Wasmuth, 2009), 83–108.

⁴⁵ Schwippert, “Das Bonner Bundeshaus,” 86.

⁴⁶ v orig. *Wiederbeginn*

⁴⁷ Christian Peters, *Deutscher Bundestag: Die Sitzung ist eröffnet* (Bonn: Stiftung Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland, 2007), 13, v orig. *Politik ist eine dunkle Sache, schauen wir zu, daß wir etwas Licht hineinbringen.*

⁴⁸ Buslei-Wuppermann and Zeising, *Das Bundeshaus von Hans Schwippert in Bonn*, 84.

⁴⁹ Schwippert, “Das Bonner Bundeshaus,” 86.

parlamentní architektura vypadat, všichni zúčastnění měli jasno, jak by vypadat neměla a to, jak vypadala během Třetí říše. Když v Bonnu vzniknul první prostor pro členy parlamentu nejednalo se o provizorní řešení, jednalo se přinejmenším ve stejné míře o inscenaci nového počátku. Bylo nezbytné se distancovat od předešlého režimu. Skleněný dům jako parlamentní sídlo Spolkového sněmu představoval symbolickou antitezi. Jeho otevřenost a světlost, skromnost a zdrženlivost představovaly přesný opak masivního neoklasicismu reprezentovaný nacistickými stavbami.⁵⁰ Schwippertův skleněný dům svojí morální a estetickou uvolněností moderny vyjadřoval konsenzus republiky: „Nikdy více!“ Již nikdy neměla státní architektura zastrašovat, nikdy víc neměla moc a síla být vyjadřována kamenem. Bonnský plenární sál tím představoval jakousi proti-stavbu, antitezi a zároveň symbol nového počátku.⁵¹

Projekt od Schwipperta byl interpretován podobně i v zahraničních médiích, například článek a fotografie foto-žurnalistického magazínu britské armády *The Picture Post*, který popsal nový Spolkový sněm jako „významný a viditelný znamení svěžího začátku ... první dojem návštěvníka je konejšivý. Zde, člověk cítí úplnou distanci, zlom, od nacistické a tradiční německé architektury, úplný průlom od těžké tradice brigád.“⁵² Tato známá fotografie z prvního dne zasedání parlamentu dne 7. září 1949, ukazuje lidi sedící a stojící zvenčí prosklené stěny nového parlamentu. (viz obr. 5) Dle Barnstonové tato ikonická fotografie parlamentního jednání zobrazuje naději nové západoněmecké vládní architektury: být otevřený a přístupný pro každého. Jinými slovy, fotografie nabízí jednak obraz architektury, tak ale i sociální a politické cíle na kterých taková estetika je založená.⁵³ Již zmíněná metafora transparentnosti byla právě použita poprvé v architektonickém vyjádření u Schwipperta. A dobové fotografie ukazují, že byla využita. K prvnímu zasedání Spolkového sněmu v tomto plenárním sále, byly nainstalovány provizorní divácké tribuny, ze kterých spousta zvědavých pozorovatelů sledovala vnitřní politické jednání.

⁵⁰ Heinrich Wefing, „Abschied vom Glashaus: Die Architektonische Selbstdarstellung der Bundesrepublik im Wandel,“ in *Dem Deutschen Volke: Der Bundestag im Berliner Reichstagsgebäude*, ed. Heinrich Wefing (Bonn: Bouvier, 1999).

⁵¹ Martin Wanke, „Bau und Gegenbau,“ in *Architektur als politische Kultur: Philosophia Practica*, ed. Klaus von Beyme, Hermann Hipp a Ernst Seidl (Berlin: D. Reimer, 1996), 11–19.

⁵² Lionel Birch, „Where do they go from Bonn?“, *The Picture Post*, 14. ledna 1950, 12–41.

⁵³ Deborah Ascher Barnstone, „Spectacular Architecture: Transparency in Postwar West German Parliaments,“ in *Spectacle*, eds. Jennifer Creech and Thomas O. Haakenson (Oxford: Peter Lang, 2015).

Pro ilustrování jak moc se samotný Schwippert zajímal o myšlenky spojené s jeho ztvárněním, lze také doložit na následujících dvou příkladech. Prvním je komentář přednesený během *Darmstädter Gespräch* (Darmstadtských rozhovorů) s tématem *Menschen und Raum* (Lidé a prostor), ve kterém vystihl jasně jádro svého projektu: „*Domnívám se, že je správné, když řeknu, že my všichni ... toužíme po lehkém domě, po světle, po otevřenosti, po střeše ale nikoli úkrytu a bunkru.*“⁵⁴ V tomto komentáři je vidět jasný motiv jeho myšlenek, který byl tvořen snahou vytvořit dům, který bude odlišný od budov stavěné nacistickým režimem. Schwippert údajně dlouho studoval architekturu parlamentních budov po celém světě, předtím než postavil projekt v Bonnu. O co zajímavější to ale je, že nepřišel se stavebním řešením, které by mělo nějaký určitý předobraz.⁵⁵ Druhý příklad, který dokládá Schwippertův zájem o jeho architektonické vyjádření je esej s názvem *Glück und Glass* (Šťěstí a sklo). Tato esej nebyla v době vydání příliš známá. Vyjadřuje optimismus a otevřenost, jak politického života tak života společnosti. Dále volá po skleněných stěnách, lehkých konstrukcích a železobetonu, budovy bez monumentálnosti, temnoty a falešných dekorací, jako vhodného architektonického vyjádření dané doby. Vše podává v podobě metafor a analogií. Název byl pravděpodobně odvozen od německého rčení *Glück und Glass, wie leicht bricht das* (Šťěstí a sklo, jak snadno se rozbijí), který koresponduje s jeho myšlenkou, že štěstí a demokracie jsou stejně křehké jako sklo. Jeho esej je zakončena optimistickým prohlášením, že lze žít v křehkosti.⁵⁶

V dnešní době je aplikován později vzniklý koncept transparentnosti i retrospektivně na projekt od Schwipperta. Na webových stránkách věnující se této budově věnují odstavec transparentnosti, ve které stojí například: „*Architektonickými leitmotivy přestavěné budovy Akademie byly transparentnost, světlost a čisté linie.*“⁵⁷ Nebo dále vyjádření politického systému jako architektonické ztvárnění: „*Svoboda společnosti a transparentnost politického systému byly závazky, které by měly být vyjádřeny skrze*

⁵⁴ Hans Schwippert (příspěvek přednesený v rámci druhého Darmstädter Gespräch, Darmstadt, Německo, 4.-6. srpna 1951) in: *Mensch und Raum: Darmstädter Gespräch*, vyd. Otto Bartning, (Darmstadt: Neue Darmstädter Verl.-Anst., 1952), 86.

⁵⁵ Ústní rozhovor mezi Prof. Ernst Althoff a Agatha Buslei-Wuppermann, Krefeld, 29.2.2004 nalezeno v: Agatha Buslei-Wuppermann a Andreas Zeising, *Das Bundeshaus von Hans Schwippert in Bonn* (Düsseldorf: Gruppello, 2009), 59.

⁵⁶ Překlad do angličtiny od Deborah Ascher Barnstone, *Glück und Glass*, Hans Schwippert, nalezeno v: Deborah Ascher Barnstone, *Appendix 4* in: *The Transparent State* (New York: Routledge, 2005), str. 240-241.

⁵⁷ „Bundestag in Bonn: Pädagogische Akademie und Bundeshaus“, *Deutscher Bundestag*, <https://www.bundestag.de/parlament/geschichte/schauplaetze/akademie> (staženo 18. 7. 2017).

architekturu.“⁵⁸ Záznam z prvního zasedání sněmu v budově a novinové články z období otevření budovy dokládají, že koncept transparentnosti v době otevření sálu na budovu ještě aplikován nebyl. Vzhledem k otevření plenárního sálu krátce po vzniku Spolkové republiky Německo a vzhledem k poválečnému stavu země, lze domnívat, že politická garnitura měla jiné povinnosti než řešení interpretace architektury. Během otevření prvního zasedání sněmu tehdejší *Alterspräsident* (nejstarší člen Spolkového sněmu) Paul Löbe (SPD), se věnoval pracovním cílům Spolkového sněmu jako rozvoj tržního hospodářství a sociálního pořádku a také myšlenky na východní část Německa, která se nemůže účastnit zasedání a znovuzískání německé jednoty pokládá za jejich první úkol.⁵⁹ To potvrzuje jednak neexistenci konceptu transparentnosti v této době, nicméně pro její vznik jsou myšlenky a architektonické vyjádření této doby zásadní. Dále nám tento příklad ukazuje, že k užívání konceptu dochází i retrospektivně.

Projekt Hanse Schwipperta představuje v kontextu poválečné parlamentní architektury počátek myšlenek konceptu transparentnosti, čímž byl založen potřebný základ, na kterém bylo možné koncept transparentnosti postavit. Schwippertovy myšlenky přinesly jako první metaforické spojení průhlednosti skla s požadavkem průhlednosti parlamentního jednání. Tento požadavek byl logickým vyústěním traumatické zkušenosti německé společnosti s nacistickým režimem a právě tato symbolická metafora měla pomoc s přijetím architektury a také pomoc s identifikací společnosti s novým politickým režimem demokracie. Avšak vzhledem k době otevření plenárního sálu krátce po vzniku republiky a k situaci rozděleného Německa nedocházelo ze strany politických představitelů k výraznému zatížení na interpretaci architektury. Nejdůležitějším nositelem vysvětlení architektury byl v tu dobu sám architekt. Dle něj je v jeho projektu ztvárněn charakter nové demokracie: otevřenost, lehkost, anti-monumentálnost a světlost. Projekt představuje architekturu setkávání a rozmluvy, ve které mohou lidé přihlížet parlamentnímu jednání. V současné době je tento koncept transparentnosti retrospektivně aplikován.

4.2 Adolf Arndt a jeho projev *Demokratie als Bauherr*

⁵⁸ “Bundestag in Bonn: Pädagogische Akademie und Bundeshaus”, *Deutscher Bundestag*, <https://www.bundestag.de/parlament/geschichte/schauplaetze/akademie> (staženo 18. 7. 2017).

⁵⁹ *Stenographischer Bericht: Deutscher Bundestag – 1. Wahlperiode, 1. Sitzung, Bonn, 7. September 1949* (Bonn: Deutscher Bundestag, 1949), <http://dip21.bundestag.de/dip21/btp/01/01001.pdf> (staženo 18. 7. 2017) a „Die Weihe des Hauses“, *Der Spiegel*, 8. září 1949, <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-44438163.html> (staženo 18. 7. 2017) a “Due provisorische Hauptstadt Bonn – In Erwartung des ersten Bundestags am 7. September 1949”, *Südkurier*, 6. září 1949.

Arndt se domníval, že západoněmecká demokracie potřebuje charakteristicky unikátní architektonické ztvárnění. Tvrdil, že parlamentní budovy by měly skrze svoje zhotovení vyjadřovat něco o charakteru demokracie. Architektura v demokracii však nebylo příliš rozšířené téma po konci Druhé světové války, Právník a poslanec Adolf Arndt dal tomuto téma nový nádech v roce 1960 na půdě *Akademie der Künste* (Akademie umění)⁶⁰ v západním Berlíně, kde měl proslov *Demokratie als Bauherr* (demokracie jako stavitel)⁶¹. Jeho řeč měla brzy ohlas zejména v architektonických kruzích. To dokazuje zejména brzký výtisk jeho proslovu. Proslov byl publikován a jmenoval se stejně, tedy *demokracie jako stavitel*.

K začátku jeho řeči upozorňuje, že zde nevystupuje jako odborník, jelikož mu chybí dostatečná odborná znalost a zkušenosti.⁶² Arndt v jeho proslovu se zaobíral problémem formulování jasné myšlenky, jak by architektura v demokracii měla vypadat. Ve svém proslovu však nechtěl rozvíjet žádnou konkrétní formu architektury. Přesto jeho projev je považován za důležitý v hledání vhodného architektonického vyjádření Spolkové republiky, jelikož představuje ideální požadavky. Hledání vhodné architektury však představuje daleko delší cestu, která byla ovlivněna tímto ideálem. Jeho proslov je nutný chápat v kontextu doby tedy období znovuvýstavby Německa a období od Druhé světové války po jeho proslov držený v roce 1960. Jedná se o období, kdy se myšlenky ohledně vhodného architektonického vyjádření formovaly.

Již v druhém odstavci však formuluje základní myšlenku svých úvah. Arndt chtěl specifikovat vztah mezi demokracií a architekturou a ptá se: „*zdali demokratické zřízení spolku ovlivňuje charakter budovy, zdali stavba v demokracii by měla být rozdílná od stavby nedemokratického uspořádání.*“⁶³ Arndt uvažuje o znovuvýstavbě Německa po roce 1945 a právě v tomto kontextu je jeho přednes důležitý chápat. Arndt si pokládá doposud pravděpodobně nepoloženou otázku, v jakém duchu se má stavět. „*Zakotvuje se v těchto budovách něco z duchu demokracie, něco o novém politickém chápání lidí, společnosti a její svobody?*“⁶⁴ Stejně tak si pokládá otázku, ale neodpovídá, ohledně vzhledu konstrukce budovy a vnějších stěn: „*Architektonické opláštění budovy pochází z časů, které hodně skrývaly a měly co skrývat. Architektonické opláštění budov nebylo*

---

⁶⁰ v orig. *Akademie der Künste*

⁶¹ v orig. *Demokratie als Bauherr*

⁶² Adolf Arndt, *Demokratie als Bauherr* (Berlin: Akademie der Künste, 1961).

⁶³ Ibid., 7.

⁶⁴ Ibid., 10.

bez funkce; mělo politickou funkci utajování. Nemělo by existovat spojení mezi principem veřejnosti demokracie a vnější a vnitřní průhledností a přístupností veřejných staveb této demokracie?“⁶⁵ Označení „architektonické opláštění budovy“⁶⁶ dost pravděpodobně odvolávalo na budovy předchozích režimů a vůči ním staví do protikladu pojmy *průhlednost*⁶⁷ a *přístupnost*⁶⁸. O jakou průhlednost by mělo jít však Arndt ve svém projevu nijak nespécifikoval. Tyto dva vybrané termíny by však mohly odvolávat na vytvoření takového stavu, kdyby vláda byla jednak přístupná ve smyslu možné účasti na politickém životě a za druhé jejich aktivity veřejnému oku viditelné či možné kontrolovat. A tudíž postavit takovou budovu, která bere na vědomí tyto požadavky dané společností. Dále Arndt podává už jen několik málo náznaků jak by architektura v demokracii měla vypadat. Ve svém projevu pokračuje v diskuzi vztahu mezi architektem a jeho klientem, kde klient stojí v určité autoritě nad architektem a tím vyvolává otázku demokratického procesu výstavby: „*Hlásím se ... k tomu, že s udělením stavební smlouvy se zodpovědnost mění a sice, že přechází na samotného zadavatele stavby.*“⁶⁹ Tím se dotýká problematiky parlamentních staveb, kdy stavební vyjádření z velké části v rukou politiků a nikoli architektů. Interpretace architektonické ztvárnění rovněž. To se později projevilo, jak u stavby budovy od Güntera Behnische, tak přestavby budovy Říšského sněmu od Normana Fostera.

Ve svém dalším projevu své myšlenky rozvádí a nabírají konkrétnější podobu. V díle *Současná budova parlamentu*⁷⁰ se domnívá, že parlamentní architektura musí být transparentní pro veřejnost a tudíž občané mohou sledovat vládu při její práci. Tyto jeho myšlenky jsou vlivné až dodnes a poprvé dochází k použití slova transparentnost. „*Veřejnost vyžaduje transparentnost, průhlednost parlamentního jednání. (Toto) koresponduje nezbytně s transparentností celkové konstrukce budovy.*“⁷¹ Důležité je podtrhnout, že pod pojmy průhlednost a transparentnost Arndt nerozuměl bezpodmínečně materiální průhlednost, jak tomu je převážně dnes. Přesto se zejména tato věta stala často skloňovaným výrokiem, jelikož koresponduje s myšlenkou transparentní demokracie,

---

⁶⁵ Ibid., 20.

⁶⁶ v orig. architektonische Bauverkleidung

⁶⁷ v orig. Durchsichtigkeit

⁶⁸ v orig. Zugänglichkeit

⁶⁹ Arndt, *Demokratie als Bauherr*, 29.

⁷⁰ v orig. *Das zeitgerechte Parlamentsgebäude*

⁷¹ Adolf Arndt, „Das zeitgerechte Parlamentsgebäude“, *Bauwelt* 9, (Berlin: Bauverlag BV, 1964), 253 a Adolf Arndt, „Das zeitgerechte Parlamentsgebäude“, (příspěvek přednesený před členy Deutschen Parlamentarischen Gesellschaft, 27. června 1962, Bonn, Německo).

kteřá se postupně vyvíjí jako nástroj vyrovnávání se s nacistickou minulostí a ukotvuje se jako jeden z charakterů Německé poválečné demokracie. A tímto způsobem se odráží analogicky v požadavcích na architektonické vyjádření. Ve svém zamyšlení se dál Arndt věnuje charakteru zasedací pořádku, stavebním požadavkům a nakonec účelnosti plenárního sálu. O přesném architektonickém ztvárnění plenárního sálu myšlenky autor nerozvíjí. Pro ucelení obrazu o jeho proslovu, je důležité zmínit, že Arndtovi myšlenky v projevech vychází z pohledu uživatele, jakožto člena parlamentu, popřípadě jako voliče.

Podle Barnstonové mělo pojetí Arendta a jeho transparentní architektury podpořit účast veřejnosti na vládě a stejně tak pomoci západnímu Německu se identifikovat s demokracií. Průhledné skleněné konstrukce, které mají vytvářet vizuální dojem přístupnosti pro veřejnost mohou být chápány jako otevřenost a přístupnost Německé spolkové republiky, což byly cíle, kterých se snažila dosáhnout.⁷²

Proslov Adolfa Arndta znamenal pro nadcházející projekty základní teoretický rámec, který prezentoval architektonický ideál staveb v demokracii. Jeho proslov byl citován často ze strany politických představitelů, kteří hledali podpůrné myšlenky pro potvrzení konceptu transparentnosti. Ve vztahu k transparentnosti lze v jeho proslovu najít myšlenky, které podporují spojení průhlednosti materiálu a průhlednosti parlamentního jednání. Jeho proslov byl v podstatě v počátcích hledání vhodného architektonického ztvárnění a svými myšlenkami se překrýval s myšlenkami od Schwipperta. Tyto myšlenky tak podporují jednu konzistentní linii v cestě za hledáním vhodného ztvárnění. Vliv jeho proslovu lze pozorovat na odvolávání se k němu při otevření plenárního sálu od Güntera Behnische v Bonnu. Jeho proslov shrnuje základní myšlenky o stavbách demokratického zřízení v Německém prostoru. Významný proslov byl tím, že poprvé myšlenky byly zformulovány souhrně do jednoho proslovu.

---

⁷² Deborah Ascher Barnstone, *The Transparent State*, 4-7.

4.3 Vznik konceptu transparentnosti: Spolkový sněm od Güntera Behnische v Bonnu

Téměř padesát let po otevření parlamentní budovy od Schwipperta, otevřel své prostory nový parlamentní dům taktéž v Bonnu od Güntera Behnische. Jednalo se o novou moderní budovou, jejíž estetika a ideologické cíle byly však velmi podobné s budovou od Schwipperta. V čem se na první pohled liší je množství použití materiální transparentnosti skla. Charakter architektonického vyjádření potvrdil základní principy stavby budovy od Schwipperta a vytvořil tím kontinuum. Stavební projekt od svého zadání až po otevření trval více jak dvacet let. Toto období se stalo rozhodující fází v hledání architektonického vyjádření demokracie. A navzdory klíčovým událostem, například znovusjednocení Německa, nedošlo ke změně kurzu vývoje transparentnosti. Naopak projekt Güntera Behnische je považován za vzor parlamentní architektury poválečné doby. Aplikování skla v rozsáhlém měřítku umožnilo vzniku konceptu transparentnosti, který byl zprostředkován skrze materiály vydávané Spolkovým sněmem. V těchto materiálech došlo k vehementnímu opakování stejných motivů a velmi podobné formy jazyka. Koncept transparentnosti byl doprovázen často motivy otevřenosti nebo parlamentu otevřený veřejnosti. Tato prezentace budovy je velmi podobná té od Schwipperta. Projekt od Güntera Behnische je nejen důležitý v architektonickém vyjádření, ale i v politické rétorice. Materiály Spolkového sněmu vytvořily vedle prototypu parlamentní architektury interpretační rámec, jak danou architekturu interpretovat.

V roce 1972 byla vypsána soutěž na stavbu nového sídla pro Spolkový sněm v Bonnu. Soutěž byla příliš rozsáhlá a zabrala by mnoho času, pokud by měla být představena do detailů. Na základě této soutěže nakonec byla postavena budova plenárního sálu. Požadavky na charakter stavby byly formulovány vládou v zadání soutěže. Hlavní důraz byl kladen na reprezentaci veřejnosti. V zadání soutěže bylo napsáno: „*V stavební soutěži jsou očekávány řešení, která, dle místa a konstrukčního řešení, vytvoří Spolkový sněm a Spolkovou radu jako viditelné centrální orgány našeho konstitučního uspořádání a tudíž zhmotní uvedený princip Základního zákona veřejnosti plenárního jednání.*“⁷³ Avšak skrze jaké formy, materiály a prostory by se tato reprezentace veřejnosti měla ztvárnit, však nebylo specifikováno. Zadání nařizovalo

---

⁷³ Johannes Galandi, „Bauwettbewerb Bundestag und Bundesrat“ in: *BBD-Informationen: Informationen d. Bundesbaudirektion* – 2, (Berlin: Bundesbaudirektion, 1974), 55.

pouze stavbu v podobě moderní architektury: „*Vaše zadání a význam (stavby) by měl být ztvárněny skrze prostředky patřičné moderní architektury.*“⁷⁴ To zamezovalo vytvoření návaznosti na předchozí typy parlamentních budov a odvolávalo se na modernost budovy od Schwipperta. Otázka přiměřenosti této moderní architektury však nebyla konkretizována a byla přenechána na vyjádření soutěžních prací. Soutěžní požadavky byly zanechány záměrně otevřené, jelikož žádný leitmotiv parlamentní architektury doposud nebyl ještě rozvinut. Soutěž však trvala dlouho a byla příliš komplikovaná na to, aby byla rozebrána v této práci.

V říjnu 1992 byl plenární sál v Bonnu otevřen za slavnostní ceremonie (viz obr. 6). V přímé návaznosti na otevření nového sálu však stojí rozhodnutí o novém hlavním městě *Berlin-Beschluss* ze dne 20. června 1991, který stanovil na základě hlasování celoněmeckého parlamentu, že Berlín se stane po znovusjednocení Německa sídlem vlády a parlamentu. A právě v červnu roku 1992 byla vypsaná soutěž s názvem Přestavba budovy Říšského sněmu pro Německý spolkový sněm⁷⁵, která měla za cíl přestavbu Říšského sněmu jako sídla sjednoceného německého parlamentu. V kontextu těchto událostí vytvořilo z nového plenárního sálu v Bonnu při jeho otevření provizorium.⁷⁶

Samotný architekt Behnisch se sám držel interpretace dle původního zadání stavební soutěže. Ve vysvětlující zprávě říká: „*Budova bude vnímána jako „otevřená“.* *Člověk se nemusí obávat, že za tmavými stěnami budou padat nepředvídatelná, nečekaná rozhodnutí.*“⁷⁷ Jedná se tak o podobnou výpověď jako u Schwipperta v roce 1949, který se snaží vytvořit dům, který je otevřený, který neskrývá tajemství. Tím byl u plenárního sálu vyjádřen princip veřejnosti parlamentního jednání. Zároveň navazuje i na proslov Adolfa Arndta, který říká, že k průhlednosti parlamentního jednání by měl přispět celkový design budovy.

---

⁷⁴ Johannes Galandi, „Bauwettbewerb Bundestag und Bundesrat“ in: *BBD-Informationen: Informationen d. Bundesbaudirektion – 2*, (Berlin: Bundesbaudirektion, 1974), 55.

⁷⁵ v orig. Umbau des Reichstagsgebäudes zum Deutschen Bundestag

⁷⁶ „18.3 Architektonische Umgestaltung des Reichstags-Komplexes und Neubauten für den Bundestag: Chronik“ in: *Datenhandbuch zur Geschichte des Deutschen Bundestages 1994 bis 2004* ed. Michael F. Feldkamp (Berlin: Deutscher Bundestag, 2005), https://www.bundestag.de/blob/189498/4b3f91ce2df0df2fc96b28172930e5f1/datenhandbuch1994_2003-data.pdf (staženo 18. 7. 2017).

⁷⁷ Friedrich Spengelin, „Zusammenfassendes Gutachten zur zweiten Weiterbearbeitung“, *Bauwelt* 29/30, (1975), 844, <http://www.bauwelt.de/dl/730335/1975-29-0822-0847.pdf> (staženo 17. 7. 2017).

Myšlenky ohledně vysvětlení díla Behnische nejsou bohužel příliš detailní. Základním konceptem stavby bylo vytvoření budovy jako „*dílna demokracie*“⁷⁸, toto označení dokládá i užití v předmluvě ke knize, která byla vydaná souběžně s otevřením plenárního sálu s názvem „*Architektura a demokracie*.“⁷⁹ Představu o jeho konceptu můžeme získat dle jím napsané kapitoly „*Stavba pro demokracii*“,⁸⁰ ve které rozebírá, co je demokratické v architektuře. V myšlenkách Behnische se také objevuje přání vyvinout architekturu, která vychází od lidí. Jedná se tak o opak ke stavbám totalitním, jakým byly například budovy od Alberta Speera, které měly mít opačnou funkci. Stejně tak odmítá velikost budov dob diktatur, jelikož neodpovídají současné době a spojuje to s rozdílnými cíli politického systému, kde je moc decentralizovaná a kde se podílí více skupin na moci. Tím pádem by měla být i moc kontrolovatelná.⁸¹ V přednesu například rozvádí myšlenku, že demokracie přináší zlidštění státu a to by se mělo odrazit i v architektuře a tím se stává architektura morálním problémem: „... *architektura, která je politicky odpovědná, se stává i morální od zpočátku formální, architektonické, technické, prakticko-funkční, právní a administrativní věci*.“⁸² V souvislosti s tím cituje Carlo Schmida: „*Demokracie má za úkol polidštvovat soužití*.“⁸³ Toto polidštění by podle něj mělo vypadat v podobě nedokončeného produktu: „*Díla trvají dlouho, tak dlouho, dokavad' nás zaměstnávají. Čím déle trvají, tím se stávají bohatšími. Co je dokončené, čeho se už nikdo nedotkne, je na konci*.“⁸⁴ Nedokončený produkt, neboli spíše produkt s otevřeným koncem má symbolizovat otevřenost a přináší možnost vyvinout se od občanů. Předpokládá tedy zásahy a stopy lidí a koresponduje s jeho myšlenkou polidštění. Tato otevřenost se staví do protikladu k uzavřeným systémům, které jsou hierarchicky jinak uspořádané a moc sestupuje ze shora dolů, dle daného řádu.⁸⁵ (pro vzhled budovy viz obr. 7, 8, 9)

V podání architekta k dílu, lze tedy budovu chápat jako sídlo demokracie, které je otevřené a snaží se být blízké pro občany. Zároveň neschovává žádné tajnosti. Motivace

⁷⁸ v orig. Werkstatt der Demokratie nalezeno v: Předmluva Dr. Rita Süßmuth, Prezidentka Německého spolkového sněmu in *Architektur und Demokratie* ed. Ingeborg Flagge a Jean Wolfgang (Stuttgart: Hatje, 1992), 7, v orig. Werkstatt der Demokratie.

⁷⁹ Předmluva Süßmuth in *Architektur und Demokratie*, 7.

⁸⁰ Günter Behnisch, “Bauen für die Demokratie” in *Architektur und Demokratie: Bauen für die Politik von der amerikanischen Revolution bis zur Gegenwart* ed. Ingeborg Flagge (Stuttgart: Hatje, 1992).

⁸¹ Günter Behnisch, “Bauen für die Demokratie”, 75.

⁸² Ibid., 71.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Ibid., 75.

⁸⁵ Ibid.

vytvoření takového architektonického vyjádření nacházela svůj motiv opět ve vymezení se k architektuře nacistického režimu.

Na několika následujících dokumentech, proslovech a oficiálních vyjádření, bude demonstrován počátek založení politické rétoriky k dané architektuře. Jedná se tak o počátek založení konceptu transparentnosti, který je dobře viditelný u dalších projektů. Její neustálé opakování pomohlo k etablování tohoto konceptu. Hlavní roli vytvoření konceptu transparentnosti měla tehdejší prezidentka Spolkového sněmu Rita Süßmuth, která jednala v roli nejvyšší zástupkyně instituce.

V proslovu k otevření nové parlamentní budovy dny 30. října 1992 pronesla tehdejší prezidentka Süßmuth projev o stavebním ztvárnění, které má ztvárnovat demokratické sebepojetí: *„V parlamentní demokracii nejde zprvu o budovu, nýbrž o členy parlamentu, jejich demokratické sebe pochopení a jejich jednání. Domy, které my stavíme zprostředkovaně pro občany, by měly toto sebe chápání vyjadřovat.“*⁸⁶ Süßmuth charakterizuje budovu jako dům všech občanů, což se projevilo i třeba na vchodu: *„S parlamentem jako fórem národa by se měl národ identifikovat. To, myslím, v této stavbě bylo splněno: je to náš společný dům, se společným vchodem pro členy parlamentu a občany jako návštěvníky.“*⁸⁷ (viz obr. 10 a 11) Blízkost k občanům je jeden z prvků velmi interpretovaných v rámci parlamentní architektury v poválečném Německu. Süßmuth dále rozvádí charakter budovy sérií přídavných jmen: *„Tento nový parlament je jednoduchý a sofistikovaný, zároveň prostorný, světle prostoupený a transparentní, široce otevřený a v interiéru dokončený.“*⁸⁸ A dále se vyjadřuje o budově jakožto moderní a současné: *„Je to moderní dílo, ztvárnění dnešní doby.“*⁸⁹ Ve svém proslovu se pak ještě několikrát k transparentnosti vrací. *„Tato budova vyžaduje více než jen architektonické ztvárnění parlamentních funkcí. Je sama o sobě ztvárněním daného demokratického sebe chápání: otevřenost a transparentnost skrze sklo, blízkosti členů parlamentu k občanům a městu a ve spojení díla s okolím.“*⁹⁰ A ještě: *„Architektonicky zrealizovaná*

---

⁸⁶ *Stenographischer Bericht: Festakt zur Einweihung des neuen Plenarsaals* (Bonn: Deutscher Bundestag, 1992), 9843-9844, <https://opac.bundestag.de/aDISWeb/app;jsessionid=A05C83206E1B02305D1756EA0D50BFDD> (staženo 18. 8. 2017).

⁸⁷ *Stenographischer Bericht: Festakt zur Einweihung des neuen Plenarsaals*, 9844.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Ibid.

transparentnost je zároveň výrazem otevřenosti a výzvy k otevřenosti rozhodování a jednání parlamentu. ⁹¹

Po otevření plenárního sálu byly vydány nejen materiály se všemi možnými druhy technických parametrů, plánů a popisů budovy. Ale i materiály popisující historii plánování a různá architektonická a urbanistická specifika, která měla vliv na jeho ztvárnění. Předmluvu napsala opět prezidentka Spolkového sněmu Rita Süßmuth, která vysvětluje vztah mezi architekturou a demokracií a to ve spojení s Adolfem Arndtem a jeho požadavkem průhlednosti parlamentního jednání a jeho následné architektonické ztvárnění, které položilo podklad: *„Architektonické vzhled je zamýšlen k vyobrazení vztahu mezi architekturou a demokracií. Byl to Adolf Arndt, který poprvé formuloval tento vztah mezi veřejností a parlamentem a z toho plynoucí vliv na architekturu: `Parlament a veřejnost jsou v podstatě charakterizovány skrze veřejnost. Veřejnost vyžaduje transparentnost, průhlednost parlamentního jednání.*“ ⁹² Tím dochází opět k opakování stejných motivů.

Vztah průhlednosti a transparentnosti jako základní demokratické hodnoty v souvislosti s architektonickým vyjádřením stojí i v informacích pro návštěvníky plenárního sálu od Behnische: *„Transparentnost – to je první dojem při návštěvě nového plenárního sálu Německého spolkového sněmu. Stavba a velké skleněné fasády jsou ale více než jen architektonické konstrukční principy – jsou symbolem parlamentu, který je sám transparentní a otevřený.*“ ⁹³

Zároveň s otevřením nového plenárního sálu v Bonnu byla vydaná již zmíněná publikace *„Architektura a demokracie“* ⁹⁴, ve které došlo ke kanonizování demokratické architektury na několik základních pojmů jakými byly právě otevřenost, přístupnost, otevřenost a transparentnost. Tyto pojmy mají symbolizovat, že demokratická architektura nemá budit dojem nepřístupnosti pro občany a naopak ukazuje vůli komunikovat. To se pak stavebně vyjádřilo pomocí užití skla a moderní architektury. Již v předmluvě knihy Rita Süßmuth vyzdvihla budovu Güntera Behnische jako prototyp demokratické parlamentní budovy, který je vyjádřen díky jeho symbolice transparentnosti a otevřenosti: *„Také základní principy nové budovy a architektonické detaily mají*

⁹¹ Ibid.

⁹² *Deutscher Bundestag Bonn Neubau des Plenar- und Präsidialbereiches*, ed. Carl Steckeweh, (Bonn: Deutscher Bundestag a Bundesministerium für Raumordnung, Bauwesen und Städtebau, 1993), 5.

⁹³ *Im Plenarsaal, Informationen für Besucher* (Bonn: Deutscher Bundestag, 1997), 3.

⁹⁴ Ingeborg Flaggé and Wolfgang Jean Stock, eds., *Architektur und Demokratie: Bauen für Die Politik von Der Amerikanischen Revolution bis zur Gegenwart* (Stuttgart: Hatje, 1992).

vysokou symbolickou hodnotu. *Transparentnost a přístupnost plenárního sálu ozřejmují demokratické principy svobody a otevřenosti, rozmanitosti a tolerance. Architektonické elementy propůjčené od industriálních staveb zprostředkovávají obraz plenárního sálu jako 'dílny demokracie'.*⁹⁵ A k úvodu ještě právě dodává podklad pro vytvoření kontinuity leitmotivu parlamentní architektury a zakládá tím prototyp parlamentní budovy: „*Vidím to jako povzbuzení pro naše budoucí úkoly. Totiž, že Německý spolkový sněm byl schopen před přestěhováním do Berlína zrealizovat architektonický příklad demokratické stavby a smýšlení.*“⁹⁶ Toto prohlášení spolu s dalšími vytváří vrchol hledání vhodného motivu poválečné parlamentní architektury. Zde, bylo ukázáno na vzorový příklad parlamentní architektury.

Dle daných projevů lze již hovořit o vytvoření konceptu transparentnosti. Ze strany Spolkové vlády došlo k vehementnímu opakování stejných motivů, které byly prezentovány na základě velmi podobné formy jazyka, což položilo základ pro další projekty. Zejména pro nadcházející projekt Říšského sněmu. S architektonickým vyjádřením transparentnosti a otevřenosti je budova považována za vzor demokratické parlamentní architektury. Tento význam je pak stavbě oficiálně připsán v předložených dokumentech, projevech a je tak prezentován i veřejnosti. Tento motiv je ze strany aktérů přijat a široce aplikován, což lze dokázat na dalších projektech země (viz kap. 5).

4.4 Potvrzení konceptu transparentnosti: přestavba budovy Říšského sněmu od Sira Normana Fostera

Rozhodnutí přestěhovat sídlo vlády z Bonnu do Berlína vyvolalo pozoruhodnou debatu jaký druh vládní architektury je vhodný pro tuto zemi. Přesídlení spolkového sněmu a důležitých částí spolkové vlády z Bonnu do Berlína nebyla jen organizační výzva obou měst a jejich plánovacích schopností. Přesun postavil Spolkovou republiku před čtyřicet let ponechanou úlohu. Sídla vládních institucí měla být v oblasti Stadtmitte, které je plné staveb a prostorů, které pamatují ponuré fáze německé historie. Samotné odhlasování nastartovalo diskuzi nejen ohledně logistických a organizačních nároků

⁹⁵ Předmluva Dr. Rita Süßmuth, Prezidentka Německého spolkového sněmu in *Architektur und Demokratie* ed. Ingeborg Flagge a Jean Wolfgang (Stuttgart: Hatje, 1992), 7.

⁹⁶ Předmluva Dr. Rita Süßmuth, Prezidentka Německého spolkového sněmu in *Architektur und Demokratie* ed. Ingeborg Flagge a Jean Wolfgang (Stuttgart: Hatje, 1992), 7.

přesunu ale také zažehlo diskuzi o vhodné vládní architektuře, která by reflektovala svou dobu.⁹⁷ Jen 7 let po otevření plenárního sálu v Bonnu od Behnische došlo k slavnostnímu otevření nového sídla znovusjednoceného Německa. (viz obr. 12) Události pádu Berlínské zdi nezastavily a ani nezměnily kurs německé parlamentní architektury. Všestranná transparentnost se stala součástí požadavků ze strany zadavatele přestavby a to bylo projeveno v jednotlivých soutěžních návrzích a stala se i součástí finálního návrhu od Sira Normana Fostera.⁹⁸ A to navzdory, že se jedná o budovu z kamene (viz obr. 13) a s minimálními možnostmi materiální transparentnosti a to jak z venku, tak i uvnitř. Navíc, budova nikdy předtím nebyla symbolem transparentnosti ani otevřenosti vlády.⁹⁹

Rozhodnutí o přestavbě budovy Říšského sněmu jako sídla německého Spolkového sněmu si vyžádalo přenesení symbolu transparentnosti. Její přenesení se stalo součástí procesu vytváření kredibility budovy jako demokratického zřízení. Pokračování symbolu bylo spoluvytvářeno s budováním přestavby budovy a bylo zaznamenáno v řadě dokumentů vydávaných Spolkovým sněmem. Bylo to důležité zejména proto, že parlamentní tradice budovy Říšského sněmu byla kontroverzní nejen v rámci Německa, ale i mezinárodně. Německý parlament se snažil vypořádat s otázkami symbolismu, národní identity a vhodného architektonického vyjádření, které by odpovídalo době. A to v zemi, která je citlivá na symboly a odkazování na její minulost.¹⁰⁰ Stejně tak tomu bylo i u Berlína samotného. Základní premisou bylo, že Berlín jako symbol sjednoceného Německa převáží negativní historii spojovanou s tímto městem. Tím je namysli zvůle Wilhelminského období, selhání Výmarské republiky, hříchy Třetí říše, kapitulace na konci druhé světové války nebo rozdělení země po dobu 40 let. Tyto obavy dokládá i řeč *prezidenta Spolkového sněmu* Wolfganga Thierseho v úvodní řeči k zahájení prvního zasedání parlamentu v budově Říšského sněmu.¹⁰¹

Nejviditelnější kontroverze způsobila podoba zastřešení kopule. Již během kolokvií zaznělo mnoho stanovisek k její podobě. Nicméně kolokvia nevedla k žádnému

⁹⁷ Max Welch Guerra, „Hauptstadtplanung als Vereinigungspolitik“, in: *Berlin, die Hauptstadt. Vergangenheit und Zukunft einer europäischen Metropole*, ed. Werner Süß (Bonn: Bundeszentrale für Politische Bildung, 1999), 620-621.

⁹⁸ *Realisierungswettbewerb Umbau des Reichstagsgebäudes zum Deutschen Bundestag* ed. Beate Hückelheim-Kaune, Gerhard Zodtner, vyd. Bundesbaudirektion Berlin (Berlin: Ruksaldruck, 1993), 55-129.

⁹⁹ Sabine Körner, *Transparenz in Architektur und Demokratie* (Dortmund: Hansgrohe 2003), 140.

¹⁰⁰ Deborah Ascher Barnstone, *The Transparent State*, 175-184.

¹⁰¹ *Stenografischer Bericht: Deutscher Bundestag – 14. Wahlperiode, 33. Sitzung, Berlin, 19. April 1999* (Berlin: Deutscher Bundestag, 1999), <http://dip21.bundestag.de/dip21/btp/14/14033.pdf> (staženo 18. 7. 2017).

konkrétnímu výsledku.¹⁰² K jejímu konci napsala Stavební komise Rady starších¹⁰³, že „*Přístavby, nástavby a přestavby včetně řešení kupole*“¹⁰⁴ jsou povoleny. Otázka podoby byla tedy záměrně otevřená, aby nezamezila tvůrčímu vyjádření architektů všech možností. Poté, co byl Foster pověřen přestavbou, představil svůj první návrh dne 8. března 1994. Téhož dne byl požádán stavební komise a Rada starších, aby ke svému návrhu vypracoval alternativní možnosti zastřešení budovy. Také rekonstrukce původní kopule od Paula Wallota byla vnesena opět do diskuze členy Spolkového sněmu a to navzdory zamítnutí většiny. Jednalo se o návrh strany CDU/CSU, krátce poté však návrh stáhly a požadovali provizorní plochou střechu. Ta byla ze stavebně-technických důvodů zamítnuta. V období od března do června roku 1994 Foster prezentoval až na 50 variant všemožných tvarů možného zastřešení. (viz obr. 14) Dne 30. června 1994 hlasuje stavební komise a Rada starších pro moderní kopuli. Tím je uzavřena možnost obnovení původní kopule od Wallota a je otevřena cesta k vytvoření nové.¹⁰⁵

Od prvního zadání stavební soutěže se rozměr stavby výrazně zmenšil a stejně tak prostor pro architekta a jeho vyjádření. Například forma plenárního sálu záležela na rozvržení zasedacího pořádku, které nebylo v rukou architekta. K tomu Michael Cullen komentuje, že architekt zde není jediným stavitelem zodpovědný za architekturu budovy. Zde je vyjádření architekta určeno jeho klientem. Architekt je zde jen profesionálním průvodcem zadání politického charakteru.¹⁰⁶ To koreluje s myšlenkami Adolfa Arndta.

Jediným viditelným prvkem zvenčí se tak stalo zastřešení budovy. Finální podoba kopule, kterou stavební komise vybrala, je skleněná a prázdná. (finální vzhled kopule viz. obr. 15, 16 a 17) Sklo kopule zde není ideologizováno architektem, nýbrž je použito k přenesení existujících myšlenek z plenárního sálu v Bonnu ze strany vlády. Zajímavostí však je, že mohutná stavba Říšského sněmu nebyla po celou dobu své existence

¹⁰² Süßmuth, *Kolloquium Reichstag*, a Redecke, 2. *Kolloquium Deutscher Bundestag*.

¹⁰³ v orig. Baukommission des Ältestenrates

¹⁰⁴ v orig. „*An-, Auf- und Umbauten einschließlich einer Kuppellösung*“ dle „Anlage 3: Bericht der Bundesregierung zur Umsetzung des Beschlusses des Deutschen Bundestages vom 20. Juni 1991 zur Vollendung der Einheit Deutschlands“, in: Beschlussempfehlung des Ältestenrates zur Umsetzung des Beschlusses des Deutschen Bundestages vom 20. Juni 1991 zur Vollendung der Einheit Deutschlands, Drucksache 12/2850, 17.06.1992, str. 36, dostupné z: <http://dipbt.bundestag.de/doc/btd/12/028/1202850.pdf>.

¹⁰⁵ „18.3 Architektonische Umgestaltung des Reichstags-Komplexes und Neubauten für den Bundestag: Chronik“ in: *Datenhandbuch zur Geschichte des Deutschen Bundestages 1994 bis 2004* ed. Michael F. Feldkamp (Berlin: Deutscher Bundestag, 2005), https://www.bundestag.de/blob/189498/4b3f91ce2df0df2fc96b28172930e5f1/datenhandbuch1994_2003-data.pdf (staženo 18. 7. 2017), 749.

¹⁰⁶ Michael S. Cullen, *Der Reichstag Parlament – Denkmal – Symbol* (Berlin: Be.Bra Verlag, 1999), 295.

označována za ztělesnění materiální transparentnosti. Transparentnost a její symbolický význam byl postupně vybudován. Vzhledem k materiálnímu charakteru budovy, kamene, dochází proto ve vládních materiálech vydávaných k přestavbě Říšského sněmu k významnému zatížení na novou skleněnou kupoli samotnou. To poukazuje na problematiku zprostředkování materiální transparentnosti a obtíž jí zprostředkovat na celé budově. Tato problematika nezůstala bez povšimnutí. V odborných periodících byla problematika konfliktu tématizována. Jedno číslo „*Der Architekt*“¹⁰⁷, které je interdisciplinárním časopisem spojující společenské, kulturní vědy, umění a architekturu vydávané Bundes Deutscher Architekten, bylo věnováno rozdílům budov parlamentu v Bonnu a Berlíně.

Pro usídlení konceptu transparentnosti bylo důležitým faktorem opakování daných výrazů jakým jsou skleněný parlament, otevřenost a především transparentnost. Pokud nejsou nabízeny žádné protichůdné interpretace, je osvojení těchto pojmů jednodušší. Toto opakování pojmu transparentnosti je možné sledovat v tiskových materiálech vydávaných Spolkovým sněmem předložených následovně.

V den prvního zasedání v budově Říšského sněmu doručil Spolkový kancléř Gerhard Schröder (SPD) vládní prohlášení ke stavu německé jednoty, která obsahuje symbol transparentnosti: „*Já si přeji, aby skleněná kopule nad námi, kterou navrhl architekt pro tento dům se stane symbolem otevřenosti a transparentnosti naší politiky.*“¹⁰⁸ A dále pokračuje a udává: „*Naše demokracie a náš parlament – jsme si jisti – jsou silné a stabilní. Přestěhování do Berlína nepředstavuje zlom v kontinuitě německých poválečných dějin; neboť neodcházíme z Bonnu z důvodu, že jsme tam selhali.*“¹⁰⁹ V jeho řeči dále pokračuje a zdůrazňuje, že budova nebyla ustavujícím sídlem vlády Národního socialismu, že zvolené místo symbolizuje sjednocené Německo.¹¹⁰ V jeho projevu se objevuje spojení skleněného elementu kopule se symbolem otevřenosti a transparentnosti. Jedná se tak o koncept transparentnosti, který byl vyvinut s otevřením

---

¹⁰⁷ Ingeborg Flagge, „Stein und Glas“ in *Der Architekt* 3 (Berlin: Ernst & Sohn, 1997) a Max Bächer, „Erfindung des Glassargs“, *Der Architekt* 3 (Berlin: Ernst & Sohn, 1997) a Benedikt Holze, „Das Gläserne Berlin“, *Der Architekt* 3 (Berlin: Ernst & Sohn, 1997) a Johann Eisele „Steinernes Berlin – Gläsernes Bonn?“, *Der Architekt* 3 (Berlin: Ernst & Sohn, 1997) a Hans Stimman, „Das steinerne Berlin – ein Mißverständnis“, *Der Architekt* 3 (Berlin: Ernst & Sohn, 1997).

¹⁰⁸ Gerhard Schröder, „Abgabe einer Regierungserklärung des Bundeskanzler – Vollendung der Einheit Deutschlands“, in *Stenographischer Bericht: 33. Sitzung, Berlin, 19. April 1999* (Berlin: Deutscher Bundestag, 1999), <http://dip21.bundestag.de/dip21/btp/14/14033.pdf> (staženo 18. 7. 2017).

¹⁰⁹ Schröder, „Abgabe einer Regierungserklärung des Bundeskanzler“.

¹¹⁰ Ibid.

plenárního sálu v Bonnu od Behnische. Další část jeho projevu podporuje přenesení konceptu transparentnosti s vyzdvížením kontinuity německé poválečné historie.

V materiálech vydaných ještě před dokončením kupole se *Bundesbaugesellschaft Berlin* se zmiňuje o transparentnosti, ve kterých je symbolika kopule Říšského sněmu vyložena takto: „*Nová kopule signalizuje transparentnost. Mezi mnoha způsoby, jak dát budově Říšského sněmu signifikantní zastřešení se Rada starších rozhodla na jaře roku 1995 pro lehkou, zaoblenou ocelovo-skleněnou kopuli, po které se dá vystoupat nahoru. Záměrně se nejedná o historickou rekonstrukci kupole od Paula Wallota, nýbrž o symbol nového počátku parlamentní práce v tomto domě.*“¹¹¹ Půl roku před dokončením stavby pak vydává *Bundesgesellschaft Berlin* další tiskový materiál, ve kterém se v předmluvě vyjadřuje tehdejší Spolkový ministr: „*Demokracie znamená: ústavní orgány slouží občanům. Toto se musí odrazit v architektuře vládních staveb. Jsem si jist, že se to zdaří. Dobrým příkladem je nově přebudovaná budova Říšského sněmu jako skleněný parlament. Také návštěvníci profitují z otevřenosti budovy. Moderní kupole z ocele a skla je veřejně přístupná a nabízí panoramatické pohledy na hlavní město. Je architektonickým symbolem současně navrženého a transparentního parlamentu.*“¹¹²

V tiskových materiálech *Bundesbaugesellschaft Berlin* ke slavnostnímu otevření byla transparentnost několikrát zmíněna.¹¹³ V těchto materiálech však nedochází ke spojování transparentnosti s charakterem demokracie, nýbrž je soustředěna jen na transparentnost v optickém slova smyslu. Tudiž, je vidět, že transparentnost staveb ve spojování s charakterem demokracie je spíše doménou samotných politiků a vydávaných materiálů ze strany Spolkového sněmu.

V současné době na oficiálních internetových stránkách se koncept transparentnosti v přímé souvislosti s popisem architektury kopule budovy Říšského sněmu neobjevuje. Popis je soustředěn na otevřenost pro návštěvníky a na technické parametry stavby.¹¹⁴ V celkovém popisu architektury budovy se koncept transparentnosti taktéž neobjevuje.¹¹⁵ V audio průvodci při návštěvě kupole však motiv transparentnosti

¹¹¹ Claudia Lemhoefer a Rudolf Stegers, *Das Unternehmen Parlaments- und Regierungsviertel*, vyd. Bundesbaugesellschaft Berlin (Berlin: DruckVogt, 1996), 19.

¹¹² Claudia Lemhoefer a Rudolf Stegers, *Das Unternehmen Parlaments- und Regierungsviertel*, vyd. Bundesbaugesellschaft Berlin (Berlin: DruckVogt, 1996), 2.

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ “Besuchen Sie den Deutschen Bundestag: Die Kuppel”, *Deutscher Bundestag*, <http://www.bundestag.de/besuche/architektur/reichstag/kuppel> (staženo 20. 7. 2017).

¹¹⁵ “Besuchen Sie den Deutschen Bundestag: Architektur des Reichstagsgebäudes”, *Deutscher Bundestag*, <http://www.bundestag.de/besuche/architektur/reichstag/architektur> (staženo 20. 7. 2017).

je zmíněn. Při vyšplhání na samý vrcholek vyhlídkové rampy uvnitř skleněné kupole je v průvodci nejprve popsána symbolika otevřenosti budovy a poté sděluje, že: *„transparentnost skleněné konstrukce symbolizuje transparentnost německého demokratického státu.“*¹¹⁶

Na základě doložených proslovů a tiskových materiálů vydávaných Spolkovým sněmem je vidět linie používání transparentnosti. Vzhledem k charakteru budovy došlo při přenášení transparentnosti k soustředění se na kopuli, která díky materiálu skla se mohla stát médiem pro vytvoření symbolu demokratické transparentnosti. Pro zdůraznění otevřenosti parlamentu byla ke kopuli postavena střešní terasa otevřená návštěvníkům. I přes obtíže spojené s komplikovanou historií budovy a charakterem konstrukce byl koncept transparentnosti aplikován a to za účelem vytvoření opět takové prezentace budovy, která by odpovídala myšlence fungování německé demokracie. Tedy transparentní, otevřené a blízké svým občanům. Vzhledem ke kontinuitě transparentnost v provedení, se lze domnívat, že se stále jedná o formu distancování od nacistické minulosti, jelikož projekt je prezentován podobným způsobem, jako projekt od Schwipperta, který bezesporu představuje zlom v architektuře a projekt Říšského sněmu je dalším potvrzením této změny.

Ale jak k dílu přistupoval sám architekt? Fosterův přístup k architektuře není orientován na vyjádření společenských témat, nýbrž na konkrétní podmínky architektury v rámci hospodářských a technických možností na dosažení požadovaného cíle. Čím se odlišoval od přístupu Behnische nebo Schwipperta, kteří byli velmi zapojení v hledání správného vyjádření. Jeho architektura se často soustřeďuje na technické řešení problémů a perfekcionismu stavebních částí. Foster se ve svém díle zabýval spíše jeho funkčními nároky, než otázkami vhodného architektonického vyjádření znovusjednoceného Německa. Tudiž, když je například dotázán na pojem transparentnosti ohledně budovy Říšského sněmu, odpoví odpovídajícím způsobem. Pojmu se sice ujme, ale přenesse ho někam jinam. Jako je to v případě tohoto rozhovoru, kde odpovídá na význam kopule: *„Symbolika kopule nejde oddělit od myšlenky původního návrhu, tím bylo přivedení denního světla přímo do srdce budovy, který zároveň umožňuje pohled ze shora do plenárního sálu, který působí opačně než maják a vysílá signály procesů demokracie.“*

¹¹⁶ Dostupné z: “Der Audioguide für Erwachsene”, *Deutscher Bundestag*, <https://www.bundestag.de/besuche/fuehrung?url=L2Jlc3VjaGUvZnVlaHJ1bmcvYXVkaW9ndWlkZV9lcncvYXVkaW9ndWlkZV9lcncvMjA5MTg0&mod=mod454680> (staženo 20. 7. 2017) a navštívení místa dne 26. 7. 2017.

*Stejně tak nemůže být oddělen od přirozeného ventilačního systému budovy a jeho aerodynamického účinku. Všechny tyto věci ztělesňují architekturu, kterou můžeme a nemůžeme kvantifikovat.*¹¹⁷ Jeho první část proslovu však nápadně připomíná sebezpojetí projektu Schwipperta. Oba dva chtějí přinést do plenárního sálu světlo a zdůrazňují důležitost prostupnosti vjemů jak dovnitř sálu, tak ale i opačně. Ve Fosterově přístupu je technologická stránka jeho projektu prostředkem obstát v konkurenci a proto odbíhá v rozhovorech k technické propracovanosti konstrukce. Dost často je označován za high-tech architekta. Tomuto označení se však brání.¹¹⁸ Při otázce zdali se úmyslně vyhnul ve své práci symbolickým referencím odpovídá, že silueta budovy je jednoznačně rozpoznatelná a je symbolem budovy a dále ve své odpovědi uvádí základní symboliky, které dle zadání přestavba měla vyjadřovat: „*Ale symbolická stavba stojí také za ekologii a filosofii budovy, za vztah mezi národem a zástupci národa, za transparentnost budovy pro ty kteří sem přijdou jako poslanci a zažijí tento dům ve vztahu k městu a k jemu okolí.*“¹¹⁹

Foster si byl vědom, že může dosáhnout jen velmi limitovaného vyjádření transparentnosti vzhledem k dané budově a zadání. Pro obhajobu svého plánování však použil nápadně připomínající stejný jazyk jako Schwippert nebo Behnisch: „*V naší přestavbě jsme se chtěli vyhnout jakémukoliv pocitu vyvolávající tajnosti nebo doménu byrokracie. Z bezpečnostních důvodů nejsou všechny části budovy Říšského sněmu přístupné veřejnosti, ale zajistili jsme, že kde to bylo možné to je transparentní a činnosti parlamentu jsou k vidění. Je to budova bez tajnosti.*“¹²⁰ Foster když odkazuje na „*budova bez tajností*“, parafrázuje tím jak Schwipperta tak Behnische, kteří podobnou formuli používali k ospravedlnění skleněných transparentních konstrukcí jako správného architektonického vyjádření demokratické instituce. (vzhled interiéru viz obr. 18)

¹¹⁷ Interview Falka Jaegera s Normanem Fosterem, „Interview mit dem Architekten Sir Norman Foster, Blickpunkt Bundestag“, *Deutscher Bundestag*, 3. dubna 1999, dostupné z: https://www.bundestag.de/besuche/architektur/reichstag/architektur/architekten/interview_foster/246942 (staženo 5. 7. 2017).

¹¹⁸ Norman Foster, interview vedl Falk Jaeger, *Interview mit dem Architekten Sir Norman Foster, Blickpunkt Bundestag*, *Deutscher Bundestag*, 3. dubna 1999, https://www.bundestag.de/besuche/architektur/reichstag/architektur/architekten/interview_foster/246942 (staženo 5. 7. 2017).

¹¹⁹ Norman Foster, interview vedl Falk Jaeger, *Interview mit dem Architekten Sir Norman Foster, Blickpunkt Bundestag*, *Deutscher Bundestag*, 3. dubna 1999, https://www.bundestag.de/besuche/architektur/reichstag/architektur/architekten/interview_foster/246942 (staženo 5. 7. 2017).

¹²⁰ Norman Foster, *Rebuilding the Reichstag* (New York: Overlook, 2000), 86.

Koncept transparentnosti byl aplikován navzdory obtížnostem, které tento projekt provázely. Koncept transparentnosti se udržel i přes události znovusjednocení Německa, u kterého se očekávalo, že se projeví v architektonické identitě země a změni tedy dosavadní přístup. Nicméně vládní materiály a požadavky k architektonickému vyjádření zůstávají konzistentní a transparentnost se stává pomalu leitmotivem poválečné parlamentní architektury, jak lze dokázat i v další kap. 5

5 Podobnosti v architektuře v Německu

Většina dostupných zdrojů z kterých tato práce čerpala se věnuje problematice stavění v demokracii a některé i specificky transparentnosti daných parlamentních budov v poválečné době v Německu. Žádná z prací však nezkoumá, zdali tento leitmotiv měl vliv na ostatní stavby nebo zůstal izolován pouze ve spolkové parlamentní architektuře.

Tento používaný motiv se postupně vyvinul a vyjádřil vzor vhodné architektury v demokracii. Motiv je prezentován v publikacích parlamentu, na internetových stránkách, v architektonických magazínech v knihách s tématem architektury a demokracie.¹²¹ Opět a opět se opakuje tento dominantní motiv transparentnosti doprovázený motivem otevřenosti. Užití tohoto motivu dosáhlo vrcholu zejména během dokončení plenárního sálu v Bonnu od Güntera Behnische v 90. letech. S touto novou stavbou se prosadilo pojetí, ve kterém se demokratický spolek reprezentuje v architektonické otevřenosti místem, kde pracují zástupci lidu. Mezitím, přítomnost tohoto motivu se stalo samozřejmostí a odrazilo se i v jiných projektech.

Tato kapitola chce demonstrovat jednak rozsáhlost tohoto konceptu a podpořit tím tvrzení, že tento koncept představuje nově architektonické sebepojetí Spolkové republiky a za druhé, že se jedná o zlom s architekturou nacistického Německa a koncept transparentnosti vzhledem ke svým počátkům představuje nástroj v procesu vyrovnání se s nacistickou minulostí.

5.1 Podobnost architektonická i prezentační

V této části práce budou představeny projekty zemských sněmů, které se vyznačují podobností jednak architektonickou. Jedná se tedy o nové stavby, která používají ve větší míře skla. S tím je spojená velmi podobná prezentace této architektury ze strany zemských vlád jako architektura vyjadřující transparentnost demokracie, otevřenosti a blízkosti k občanům.

---

¹²¹ Př.: *Der Deutsche Bundestag im Reichstagsgebäude*, ed. Georgia Rauer (Berlin: Deutscher Bundestag, 2015), <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/20312000.pdf> (staženo 17. 7. 2017) a I Ingeborg Flagge and Wolfgang Jean Stock, ed., *Architektur und Demokratie: Bauen für Die Politik von der Amerikanischen Revolution bis zur Gegenwart* (Stuttgart: Hatje, 1992) a Ingeborg Flagge and Wolfgang Jean Stock, ed., *Architektur und Demokratie: Bauen für Die Politik von der Amerikanischen Revolution bis zur Gegenwart* (Stuttgart: Hatje, 1992) a *Demokratie als Bauherr: Die Bauten des Bundes in Berlin 1991 – 2000*, ed. Hagen P. Eyink a Alexander Kluy, vyd. Deutschland Bundesministerium für Verkehr, Bau- und Wohnungswesen (Hamburg: Junius, 2000).

5.1.1 Saský zemský sněm

Prvním projektem je budova postavená pro Saský zemský sněm. Budova byla stavěná v letech 1991 až 1997 architektem Peter Kulkou. (viz obr. 19 a 20) Na stránkách zemského sněmu je v popisu budov několikrát motiv transparentnosti opakován: „*Její architektura nabízí skrze transparentnost jasný designový styl.*“¹²² Dále je opět spojován motiv transparentnosti a otevřeností s demokracií. „*Parlament je srdcem reprezentativní demokracie, která je založená na svobodné na dělbě moci. Stavba Saského zemského sněmu toto získala. Pracovní místo, které symbolizuje transparentnost a otevřenost této demokracie.*“¹²³ A v poslední řadě v popisu architektury: „*Ocelová konstrukce s velkými skleněnými plochami vnucuje formálně téma transparentnosti.*“¹²⁴ Na oficiálních stránkách architekta stojí k tomuto projektu jen estetický popis týkající se charakteru budovy.¹²⁵ V architektonické kritice došlo například k pochopení transparentnosti budovy jako prostředek blízkosti občanů a politiků: „*Od prostorově-sociální vzdálenosti mezi lidem a zástupci se zdá být opuštěno, ... v důsledku vědomého rozhodnutí pro transparentní a otevřené architektury.*“¹²⁶ Pro demonstrování, že se nejedná o celoplošně přijímané ztvárnění lze demonstrovat na příspěvku deníku *Die Zeit*, ve kterém se objevila kritika a transparentnost byla vnímána jiným způsobem: „*Vše skleněné je spíše vzdávání úcty okolí než plakativní metafora pro transparentní demokracii.*“¹²⁷ Tento citát však bezpochyby potvrzuje existenci architektonické metafory pro transparentní demokracii.

5.1.2 Zemský sněm ve Šlesvicko-Holštýnsku

Třetím projektem je Zemský sněm Šlesvicko-Holštýnska, který byl stavěn v letech 2001 až 2005 architektonickou kanceláří Pax Brüning Architekten. (viz obr. 21) Internetové stránky Zemského sněmu Šlesvicko-Holštýnska v záložce, o budově v které

¹²² „Projekt Landtag“, *Sächsischer Landtag*, <http://www.landtag.sachsen.de/de/landtag/landtagsgebaeude/projekt-landtag-216.cshtml> (staženo 6. 7. 2017).

¹²³ „Landtagsgebäude“, *Sächsischer Landtag*, <http://www.landtag.sachsen.de/de/landtag/landtagsgebaeude/index.cshtml> (staženo 6. 7. 2017).

¹²⁴ „Architektur“, *Sächsischer Landtag*, <http://www.landtag.sachsen.de/de/landtag/landtagsgebaeude/architektur-224.cshtml> (staženo 6. 7. 2017).

¹²⁵ „1991 – 1997 Sächsischer Landtag Dresden“, *Peter Kulka Architektur*, <http://www.peterkulka.de/likecms.php?site=site.html&dir=&nav=-1&p=1&ptypo=2&pid=7> (staženo 6. 7. 2017).

¹²⁶ Heinrich Wefing, „Sächsischer Landtag in Dresden“, in: *Baumeister* č.8 (München: Callwey, 1994), 13-17.

¹²⁷ Manfred Sack, „Hereinsparziert! Peter Kulkas Haus für den neuen Sächsischen Landtag in Dresden: ein wohlgeratene Bau von feiner Einfachheit“, *Die Zeit*, 22. října 1993, <http://www.zeit.de/1993/43/hereinsparziert> (staženo 6. 7. 2017).

sídlí, se věnují motivu transparentnosti: „*Skleněná nástavba symbolizuje transparentnost jako jasně viditelný symbol transparentní demokracie.*“¹²⁸ V pojetí od architekta lze také opět nalézt spojení otevřenosti a transparentnosti v popisu k plenárnímu sálu: „...v ohnisku (stály) i zde v co největší míře otevřenost a transparentnost...“¹²⁹ V odborném časopise *Bauwelt* je zdůrazněno velkoplošné zasklení stavby.¹³⁰ Jediný deník hlavního spolkového měst Šlesvicko-Holštýnska *Kieler Nachrichten* v článku o plenárním sále samozřejmě následovně představoval motiv otevřenosti a transparentnosti rovněž. V článku je pak výpověď tehdejšího prezidenta Zemského sněmu Klause Schlieho, který se k architektuře transparentnosti a otevřenosti vyjádřil: „*Vždy klademe důraz vždy na to, že my jako politici zůstáváme pro lidi oslovitelný. Je to dům pro občany této země.*“¹³¹ A dále: „*Lidé by měli vidět, že sem mohou přijít a že jsou vítáni.*“¹³² Jedná se tak o stále podobnou výpověď zvýrazňující otevřenost a přístupnost parlamentu pro občany.

5.1.3 Zemský sněm v Durynsku

Dalším projektem je novostavba pro Durynský zemský sněm stavěna v letech 2001 až 2003 architektem Michaellem Weindelem. Zde byla postavena funkční budova plenárního sálu z ocele, betonu a skla. (viz obr. 22) Na oficiálních stránkách je budova opět spojována s otevřeností a transparentností, což neodlučitelně patří k demokracii: „*Otevřenost a transparentnost patří k demokracii. To odráží architektura zemského sněmu. Jako otevřený dům poskytuje Durynský zemský sněm svým návštěvníkům přímý pohled parlamentního jednání.*“¹³³ Motiv transparentnosti pak ještě jednou opakují: „*Plenární sál je charakteristický svou praktičností, jednoduchou elegancí a transparentností.*“¹³⁴ Durinská architektonická komora ke stavbě píše, že stavba měla za cíl navzdory vysokým bezpečnostním požadavkům „*vytvářet jednoduchý, přátelský, transparentní a pro občany blízký architektonické ztvárnění.*“¹³⁵ To koresponduje i

¹²⁸ „Das „Haus an der Förde“: von der kaiserlichen Marineakademie zum modernen Parlamentsgebäude: Das Landeshaus in Kiel hat eine wechselvolle Geschichte“, *Schleswig-Holsteinischer Landtag*, https://www.landtag.ltsh.de/service/Historie_Landeshaus.html (staženo 6. 7. 2017).

¹²⁹ „Plenarsaal Landeshaus Kiel“, *Pax Brüning Architekten*, http://www.baunetz.de/architekten/pax_bruening_architekten_projekte_1332665.html (staženo 6. 7. 2017).

¹³⁰ Ulrich Höhns, „Plenarsaal des schleswig-holsteinischen Landtages“, *Bauwelt* 21, 2003.

¹³¹ Fatima Krumm, „Das Landeshaus – mehr als nur Plenarsaal“, *Kieler Nachrichten* 2017, <http://story.kn-online.de/landeshaus-schleswig-holstein/> (staženo 7. 7. 2017).

¹³² *Ibid.*

¹³³ „Landtagsgebäude“, *Thüringer Landtag*, <http://www.thueringer-landtag.de/landtag/landtag-zentrum-der-demokratie/landtagsgebaeude/index.aspx> (staženo 7. 7. 2017).

¹³⁴ *Ibid.*

¹³⁵ „Thüringer Landtag“, *Architekten Kammer Thüringen*, https://www.architekten-thueringen.de/bauherren/architektur/thueringer_landtag_auszenanlagen-10.html (staženo 7. 7. 2017).

v tiskových materiálech zemského sněmu, které před začátkem stavby v informacích této stavby zdůraznily, že transparentní budova by měla vyjadřovat otevřenost a blízkost k občanům jako klíčové atributy demokracie.¹³⁶ Jedná se tak o další projekt, který používá stejnou řeč a stejné motivy.

5.1.4 Hesenský zemský sněm

Hesenský plenární sál ve Wiesbadenu je dalším projektem. (viz obr. 23) Výstavbu provedla architektonická kancelář Waechter & Waechter, kteří zvítězili v roce 2001 v soutěži se svým návrhem skleněné kostky.¹³⁷ Mezi důvody výběru tohoto návrhu ze strany poroty patřil opět motiv transparentnosti a opět se jednalo o spojení s demokratickými hodnotami a otevřeností: „*Celkově se jedná o významný příspěvek k řešení daného zadání ... skrze transparentnost plenárního sálu ... jak obsahově, tak odpovídající formální zpracování, které zároveň odráží otevřenost a transparentnost naší demokratické společnosti.*“¹³⁸ Plenární sál byl otevřen v roce 2008 a při jeho otevření se vyjádřil architekt Felix Waechter, že plenární sál je „*kus postavené demokracie*“ a dále „*otevřená budova podporující komunikaci*“ a „*místo setkávání a rozhovoru*“.¹³⁹

5.2 Motiv transparentnosti jako optický element

V následující části práce jsou prezentovány případy nových staveb pro lokální parlamenty, které však dle provedené rešerše se vyznačují pouze motivem transparentnosti plenárních sálů či budovy avšak bez spojení s charakterem demokracie.

5.2.1 Přestavba parlamentní budovy Baden-Württemberg

Budova zemského sněmu prošla v letech 2013 až 2016 rekonstrukcí od Staab Architekten. (viz obr. 24 a 25) Cílem přestavby byla sanace budovy a zajištění technických požadavků moderního parlamentu spolu se zavedením denního světla do plenárního sálu.¹⁴⁰ V dokumentu vydaný zemskou vládou po dokončení sanace

¹³⁶ *Bauzeitung: Informationen zum Erweiterungsbau des Thüringer Landtags* (Erfurt: Thüringer Landtag, Referat für Presse- und Öffentlichkeitsarbeit, 2001).

¹³⁷ „Wettbewerbe + Auszeichnungen“, *Waechter + Waechter Architekten BDA*, <http://www.waechter-architekten.de/wettbewerbe-auszeichnungen> (staženo 12. 7. 2017).

¹³⁸ „Plenarsaalgebäude Hessischer Landtag in Wiesbaden“, *Wettbewerbe aktuell 2* (Freiburg im Breisgau: Wettbewerbe aktuell Verlag: 2002), 54.

¹³⁹ dle Felix Waechter k otevření plenárního sálu, Ralf Euler: „Der neue Hessische Landtag: Öffnung zum Volk“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (2. 4. 2008), <http://www.faz.net/aktuell/rhein-main/hessen/der-neue-hessische-landtag-oeffnung-zum-volk-1538771.html> (staženo 8. 7. 2017).

¹⁴⁰ „Landtag Baden-Württemberg - Sanierung des Gebäudes und Herstellung von Tageslichtbezug im Plenarsaal“, *Competitionline Wettbewerbe und Architektur*,

v předmluvě od Dr. Nilse Schmida, zástupce *Ministerského předsedy a ministra financí a hospodářství* země Bádensko-Württemberska stojí: „*Původní stavební materiály byly doplněny o důkladně vybrané a detailně plánované nové elementy. Odpovídající demokratickému sebe chápání se plenární sál proměnil z prostoru uzavřené koncované práce parlamentu k transparentnímu fóru politiky blízké lidem.*“¹⁴¹ Ve stejném dokumentu slova architekta Volker Staab potvrzují motiv transparentnosti v architektuře: „*...volně ubíhající prostory za transparentní fasádou působí dnes jako počínající signál mladé demokracie.*“¹⁴² V politickém deníku *Staatsanzeiger BW* v titulku pod fotkou plenárního sálu po dokončení sanace stojí opět stejný motiv otevřenosti a transparentnosti, který je umožněn skleněnou architekturou: „*Otevřeně a transparentně se prezentuje přebudovaný plenární sál. Zdi umožňují návštěvníkům pohled do práce poslanců zemského parlamentu.*“¹⁴³ Jelikož se jednalo jen o sanaci budovy, skutečná optická transparentnost byla velmi omezená, z tohoto důvodu zřejmě nedošlo k aplikování konceptu transparentnosti ve velké míře, jelikož charakter budovy a sanace to v podstatě příliš neumožňuje. Přesto je tento motiv v malé míře patrný. Nedá se však hovořit o vzorovém příkladu aplikování konceptu a jedná se tak spíše jen o snahu vnesení denního světla do plenárního sálu a budovy.

5.2.2 **Parlamentní dům Berlín**

Sedmým projektem je Parlamentní dům v Berlíně. Pro jeho přestavbu byla vypsaná soutěž v roce 1991 a jejím cílem byla přestavba *Preußisches Abgeordnetenhaus* jako nové sídlo sněmu. Přestavba byla svěřena do rukou architektonické kanceláře Rave Stankovic Krüger a byla dokončena v roce 1993. (viz obr. 25) Mezi cíle přestavby patřilo vytvoření transparentnějšího vnitřního uspořádání, užívání skla pro založení lepšího vizuálního kontaktu a v poslední řadě vytvoření průhledných ploch pro vhléd do

---

<http://www.competitionline.com/de/ergebnisse/105619> (staženo 18. 7. 2017) a *Haus des Landtags von Baden-Württemberg*, vyd. Vermögen und Bau Baden-Württemberg Amt Stuttgart (Stuttgart: Optiplan 2012), http://www.landtag-bw.de/files/live/sites/LTBW/files/dokumente/aktuelles/121212_HdL_FlyerKlein_FINALInternet.pdf (staženo 18. 7. 2017).

¹⁴¹ Dr. Nils Schmid MdL předmluva k brožuře *Generalsanierung und Umbau Haus des Landtags von Baden-Württemberg*, ed. Vermögen und Bau Baden-Württemberg Amt Stuttgart (Stuttgart: Ministerium für Finanzen und Wirtschaft, 2016), 5, https://fm.baden-wuerttemberg.de/fileadmin/redaktion/m-fm/intern/Publikationen/LandtagBW_Umbau.pdf (staženo 17. 7. 2017), 5.

¹⁴² Volker Staab, “Entwurfgedanken” in *Generalsanierung und Umbau Haus des Landtags von Baden-Württemberg*, ed. Vermögen und Bau Baden-Württemberg Amt Stuttgart, (Stuttgart: Ministerium für Finanzen und Wirtschaft Baden-Württemberg, 2016), 27, https://fm.baden-wuerttemberg.de/fileadmin/redaktion/m-fm/intern/Publikationen/LandtagBW_Umbau.pdf (staženo 17. 7. 2017), 27.

¹⁴³ Eva Maria Schlosser, “Sinnbild für demokratische Werte”, *Staatsanzeiger*, 13. května 2016.

plenárního sálu za účelem možného sledování parlamentního jednání z okolních prostor a chodeb.¹⁴⁴

5.2.3 Braniborský zemský sněm

Dalším projektem je Braniborský zemský sněm v Postupimi. Realizační soutěži z roku 1995 na novou budovu měla v popisu za cíl vytvoření vhodné budovy se speciálními požadavky státního parlamentu, obzvláště co se provedení týče. Nároky na architektonické vyjádření transparentnosti parlamentního jednání byly součástí.¹⁴⁵ Vítěz soutěže prezentuje svůj návrh na svých oficiálních stránkách. Vyjadřuje se podobnou architekturou jako od Güntera Behnische s velkými skleněnými plochy.¹⁴⁶ Projekt nebyl realizován. Místo toho má sídlo v zrekonstruovaném Postupimském městském zámku¹⁴⁷ od stejného architekta jako saského parlamentu, Peter Kulka. Projekt byl dokončen v roce 2013. (viz obr. 26) Zajímavostí designu je kruhová výseč uprostřed stropu plenárního sálu, která přináší denní světlo. V popisu stojí: „*Světelný průstup v centru historického belvedéru má transparentní vzduchový polštář, který umožňuje přínos denního světla do plenárního sálu.*“¹⁴⁸ Motiv přinesení denního světla do plenárního sálu byl velmi silný již u parlamentního domu od Schwipperta a Fostera stejně tak. S Fosterovým dílem se nápadně podobá navíc provedením, tedy užití transparentního materiálu v oblasti střechy a podobné je i centrální umístění tohoto elementu. V popisu jeho díla na oficiálních stránkách Zemského sněmu je dále užito motivu transparentnosti, nikoliv přímo pro plenární sál, ale pro kontemplační místnost: „*Jako celá budova, je kontemplační místnost charakterizována jednoduchým designem. Funkční design interiéru reflektuje povinnosti zemského sněmu pod ústavou. Designové principy otevřenosti, jasnosti a transparentnosti symbolizují zásady pod kterými je založen demokratický politický system země Brandenbursko.*“¹⁴⁹ Tento projekt se sice nevyznačuje úplnou architektonickou

¹⁴⁴ Helmut Engel, „Aufbruch zur Mitte: Des Ausbaus des Preußischen Landtags zum Abgeordnetenhaus von Berlin“, in *Der Preußische Landtag, Bau und Geschichte* vyd. Prezidentka Abgeordnetenhaus v Berlíně (Berlin: Argon, 1993), 285-300.

¹⁴⁵ „Beschränkter Realisierungswettbewerb Neubau eines Gebäudes für den Landtag in Potsdam 1995“, *Wettbewerbe aktuell* 9 (Freiburg im Breisgau: Wettbewerbe aktuell Verlag: 1995), 79-89.

¹⁴⁶ „Landtag Berlin Brandenburg: Deutschland, Potsdam, 1995, 1. Preis“, *KSV Krüger Schubert Vandrei*, <http://www.ksv-network.de/project/landtag-berlin-brandenburg/> (staženo 6. 7. 2017).

¹⁴⁷ v orig. Potsdamer Stadtschloss

¹⁴⁸ Ibid.

¹⁴⁹ „The new Landtag Brandenburg“, *Landtag Brandenburg*, https://www.landtag.brandenburg.de/en/welcome_to_parliament/the_new_landtag_brandenburg/563234 (staženo 6. 7. 2017).

podobností s federálním předobrazem, avšak i přesto je zde specifický design spojován s principem transparentnosti demokracie.

5.2.4 Bavorský zemský sněm

Dalším projektem je plenární sál v Bavorsku. V roce 2000 byla vyhlášena soutěž o nový plenární sál. Speciální cenu získal návrh od Behnisch & Partner, kteří umístili na zadní straně Maximilianeum skleněný sál.¹⁵⁰ Kvůli jeho nespokojenosti se specifiky realizační soutěže a také kvůli zásahům památkářů z projektu odstoupil.¹⁵¹ V další fázi soutěže zvítězil návrh architekta Van den Valentyn, který představil také zcela skleněný plenární sál.¹⁵² Na kterém je vidět, že materiální transparentnost hraje opět roli. Nicméně, návrh, který byl nakonec realizován, byl navržen architektonickou kanceláří Staab Architekten. (viz obr. 27) Tento návrh sice neobsahuje všestranné použití skla, v popisu plenárního sálu v oficiálních dokumentech vydávaných Bavorským zemským sněmem stojí: „*Skrze nové skleněné zastřešení prostupuje daleko více denního světla do sálu a vytváří dohromady se světlým dřevem transparentnost a lehkost.*“¹⁵³ V tomto projektu se tedy nejedná o vkládání symbolů transparentnosti v souvislosti s materiálem skla za doprovodu hesel otevřenosti a demokratičnosti, nicméně určitá podobnost tu je. Zejména v symbolice vnášení světla do sálu skrze skleněné zastřešení.

5.3 Retrospektivní aplikace konceptu transparentnosti: parlamentní dům Severního-Porýní Vestfálska

Parlamentní dům Severní-Porýní Vestfálsko se vyznačuje trochu jiným příběhem. Rozhodnutí o stavbě nového zázemí pro Zemský sněm padlo 30. dubna 1981 a stavební provedení měla na starost architektonická kancelář Eller, Walter, Moser & Partner. Návrh

¹⁵⁰ *Der Neue Plenarsaal im Maximilianeum: Baudokumentation der Umbaumaßnahmen in den Jahren 2004 – 2005*, vyd. Bayerischer Landtag (München: Hans Buchwieser Satz, 2005), https://www.bayern.landtag.de/fileadmin/Internet_Dokumente/Oeffarbeit_Paed_Betreuung/Broschuere_Umbau_Plenarsaal_092010_.pdf (staženo 13. 7. 2017).

¹⁵¹ “Kölner Valentyn siegt in Bayern”, *Kölner Stadt-Anzeiger* 12. listopadu 2001, <http://www.ksta.de/koelner-valentyn--siegt-in-bayern-13964036> (staženo 13. 7. 2017).

¹⁵² “Plenarsaal Bayerischer Landtag, Wettbewerb 2001”, *Valentyn Architekten*, <http://valentynarchitekten.com/1982/04/13/plenarsaal-bayerischer-landtag-muenchen/> (staženo 13. 7. 2017).

¹⁵³ *Der Neue Plenarsaal im Maximilianeum: Baudokumentation der Umbaumaßnahmen in den Jahren 2004 – 2005*, vyd. Bayerischer Landtag (München: Hans Buchwieser Satz, 2005), https://www.bayern.landtag.de/fileadmin/Internet_Dokumente/Oeffarbeit_Paed_Betreuung/Broschuere_Umbau_Plenarsaal_092010_.pdf (staženo 13. 7. 2017).

se vyznačuje skleněnou architekturou s labským pískovcem a prvky dřeva.¹⁵⁴ (viz obr. 28) V době otevření sálu v září roku 1988 byla budova nazývána architekty jako „znázorněná demokracie“¹⁵⁵ a dle Manfreda Sacka architekti odmítali užití transparentnosti jako metafory pro demokracii.¹⁵⁶ Články k otevření plenárního sálu ze *Spiegel* a *Zeit* dokazují samozřejmě absenci konceptu transparentnosti a to z toho důvodu, že byla vyvinuta až s otevřením plenárního sálu v Bonnu. Nicméně, dokumenty Zemského sněmu vydané v roce 2010 ukazují, že tento koncept, byl aplikován. V popisu budovy v materiálech vydané prezidentem Zemského sněmu stojí například: „*Budova, která splňuje požadavky parlamentu blízkého k občanům a která podporuje transparentnost parlamentního jednání skrze unikátní architektonický styl.*“¹⁵⁷ a dále: „*Použité materiály zdůrazňují ještě více transparentnost parlamentní práce a otevřenost domu.*“¹⁵⁸ V předmluvě prezident Zemského sněmu v roce 2010 používá i symboliku otevřenosti domu pro veřejnost a transparentního jednání parlamentu: „*několik tisíc návštěvníků ... může ročně navštívit Zemský sněm. To ukazuje: náš parlament je otevřený, ve kterém poslanci činí rozhodnutí transparentně a srozumitelně pro každého v Severním Porýní Vestfálsku.*“¹⁵⁹ Dokument vydaný k 25. výročí budovy v roce 2013 opět sděluje vyjádření parlamentní demokracie skrze architektonické vyjádření za doprovodu transparentnosti a otevřenosti k občanům: „*Před 25 lety byla dokončena budova budovy Zemského sněmu Severního Porýní Vestfálska v Düsseldorfu nad Rýnem. Skrze svá originální architektonická ztvárnění se stala symbolem parlamentní demokracie: transparentnost, otevřeno a respekt před občany ...*“¹⁶⁰ Dokonce došlo i ke změně postoje samotného architekta. Během diskuze k 25. výročí budovy prohlásil architekt

¹⁵⁴ „Haus des Landtags“, *Landtag NRW*, https://www.landtag.nrw.de/portal/WWW/GB_II/II.1/OeA/Haus_des_Landtags/parlament_daten_und_fakten_haus.jsp (staženo 15. 7. 2017).

¹⁵⁵ v orig. Dargestellte Demokratie dle: „Die Abgeordneten im Glashaus: Der Neubau des Landtages in Nordrhein-Westfalen“, *Spiegel*, 5. září 1988, <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-13528909.html> (staženo 15. 7. 2017).

¹⁵⁶ Manfred Sack, „Das Haus des Souveräns: Eine schwierige große Aufgabe – glücklich gelöst“, *Zeit Online*, 16. září 1988, <http://www.zeit.de/1988/38/das-haus-des-souveraens/komplettansicht> (staženo 15. 7. 2017).

¹⁵⁷ Irmgard Birn, Thomas Schneider a Sebastian Wuwer, *Landtag Nordrhein-Westfalen: Das der Bürgerinnen und Bürger*, 3. vydání, vyd. Prezident zemského sněmu Severního Porýní-Vestfálska, Eckhard Uhlenberg, (Düsseldorf: Albersdruck, 2010), 5.

¹⁵⁸ Birn, Schneider a Wuwer, *Landtag Nordrhein-Westfalen*, 41.

¹⁵⁹ Eckhard Uhlenberg, předmluva k brožuře Irmgard Birn, Thomas Schneider a Sebastian Wuwer, *Landtag Nordrhein-Westfalen: Das der Bürgerinnen und Bürger*, 3. vydání, vyd. Prezident zemského sněmu Severního Porýní-Vestfálska, Eckhard Uhlenberg, (Düsseldorf: Albersdruck, 2010), 3.

¹⁶⁰ Sonja Wand a Hans Zinnkann, *Der Landtag NRW 25 Jahre am Rhein: Der neue Landtag als Impuls für die Stadtentwicklung*, vyd. Die Präsidentin des Landtags Nordrhein-Westfalen (Düsseldorf: Albersdruck, 2013), 4.

prof. Ellers, že budova Zemského sněmu se prezentuje jako „transparentní prostor pro transparentní demokracii“¹⁶¹. Co vedlo ke změně postoje architekta se můžeme jen domnívat. Avšak lze předpokládat, že možným důvodem je přijetí konceptu transparentnosti ve velké míře, která je v této práci demonstrována. Dle představených citací z dokumentů Zemského sněmu Severního-Porýní Vestfálska, lze dojít k závěru, že i zde, navzdory složitějšímu vývoji, došlo k usídlení konceptu transparentnosti, která byla vytvořena na základě specifického architektonického vyjádření a stala se tak frází, stejně jako u všech předchozích projektů demonstrováných v této práci.

5.4 Projev konceptu u ne-parlamentních budov

Skleněná architektura a s tím spojený motiv transparentnosti se neprojevil jen v parlamentní architektuře v Německu. V některých dalších důležitých stavbách země se tento koncept uplatnil rovněž.

V projektech ústavních orgánů na kterých byl tento koncept aplikován retrospektivně. Patří například bungalow kancléře v Bonnu postavený v 60. letech. (viz obr. 28) Na stránkách pro návštěvníky budovy stojí: „Tehdejší sídlo a budova pro přijímání hostů Spolkového kancléře je synonymem pro transparentnost a otevřenost.“¹⁶² Spolkový ústavní soud v Karlsruhe má v popisu budovy, která byla otevřená v roce 1969 od architekta Paul Baumgartena, na svých webových stránkách napsáno „Otevřenou architekturou chtěl (architekt) vyjádřit demokratickou transparentnost a odklonit se od justičních paláců ve stylu 19. století.“¹⁶³ A dále ohledně budovy zasedací místnosti „Zde se projevuje transparentnost obzvlášť. Skleněné stěny umožňují vhled do zasedacího sálu, ve kterém se nachází více než stokilová spolková orlice ze dřeva od Hanse Kindermanna.“¹⁶⁴

Dále u přístavby *Auswärtiges Amt* se v popisu budovy objevuje motiv transparentnosti jen v optickém smyslu: „Volba architektonických materiálů a forem

¹⁶¹ “Mit diesem Gebäude kann man Staat machen: zur Konzeption des Landtags und seiner städtebaulichen Einbindung” in Sonja Wand a Hans Zinnkann, *Der Landtag NRW 25 Jahre am Rhein: Der neue Landtag als Impuls für die Stadtentwicklung*, vyd. Die Präsidentin des Landtags Nordrhein-Westfalen (Düsseldorf: Albersdruck, 2013), 27, zpracované z Landtag Intern č. 3 ze dne 22. března 2013.

¹⁶² “Kanzlerbungalow: Beim Bundeskanzler in Bonn”, *Haus der Geschichte Bonn*, <https://www.hdg.de/haus-der-geschichte/historische-orte/> (staženo 20. 7. 2017).

¹⁶³ “Gebäude: Vom Prinz-Max-Palais in den Schlossbezirk”, *Bundesverfassungsgericht*, http://www.bundesverfassungsgericht.de/DE/Gebaeude/gebaeude_node.html (staženo 20. 7. 2017).

¹⁶⁴ “Gebäude: Der “Baumgarten-Bau””, *Bundesverfassungsgericht*, http://www.bundesverfassungsgericht.de/DE/Gebaeude/gebaeude_node.html (staženo 20. 7. 2017).

*(skleněných fasád), nicméně překonávají těžkost budovy a generují transparentnost a lehkost celkového dojmu budovy.*¹⁶⁵ (viz obr. 29)

Na základě dalších příkladů tato práce ukázala, že se nejednalo o izolovaný jev spolkových parlamentů, nýbrž, že koncept transparentnosti byl uplatněn i na dalších státních politických projektech. Projekty spojuje právě motiv transparentnosti. Také se vyznačují velmi podobnou rétorikou, užíváním velmi stejných či podobných frází spojené s transparentností a otevřeností parlamentní architektury na základě užití skla. Zkoumání ale také ukázalo, že u některých nových staveb, kde je aplikování vzhledem k charakteru budovy a absence skla obtížné, vesměs nedochází. U staveb, kde dominuje sklo, tento koncept aplikován byl. Tento fenomén je velmi specifický pro německou poválečnou státní architekturu

---

¹⁶⁵ “Architektur: Der Erweiterungsbau”, *Auswärtiges Amt*, http://www.auswaertiges-amt.de/DE/AAmt/Geschichte/Gebaeude/Architektur_node.html (staženo 17. 7. 2017).

6 ZÁVĚR

Základní myšlenka konceptu transparentnosti je spojení architektonického ztvárnění skrze materiální vlastnost skla a průhlednosti parlamentního jednání. Jako první tyto myšlenky architektonicky ztvárnil Hans Schwippert v poválečné době za účelem vytvoření takové architektury, která reflektuje nový počátek mladé demokracie. Jeho ztvárnění je charakteristické velkými skleněnými plochami, které zprostředkovávají metaforicky průhlednost parlamentního jednání svou otevřeností a blízkostí k lidu. Tento model se pak objevuje i u dalších vládních projektů. V projektu od Güntera Behnische dochází k vrcholu vyjádření transparentnosti a je zde založen jednak architektonický prototyp budovy a za druhé, vytváří rétorický model pro interpretaci dané architektury. To bylo dále aplikováno jak na budovu Říšského sněmu, tak i u dalších projektů na zemské úrovni.

Vzhledem ke dlouhému zkoumanému časovému období sledování vývoje transparentnosti by se předpokládalo, že hledání vhodného architektonického ztvárnění projde velkými změnami. Zejména kvůli významným historickým událostem, jako je znovusjednocení Německa by se dalo předpokládat, že se odrazí výrazně v přístupu ke ztvárnění národní identity v architektuře. Avšak představené projekty spojuje jedna linie aplikování konceptu transparentnosti, který doprovází podobný rétorický styl, který se snaží vytvářet okolo transparentní architektury analogií k charakteru demokracie německého státu. Díky spojování s charakterem demokracie se stal natolik silným motivem, který přetrvává navzdory velkým událostem německé historie.

Transparentnost parlamentního jednání se rozvinula v jeden ze základních principů fungování demokracie a v německém prostoru vzhledem k autoritativní, netransparentní a nedemokratické minulosti našla právě transparentnost svoje místo. Tento charakter byl analogicky přenesen do architektonického vyjádření země, ve kterém se projevila v aplikování skleněných materiálů.

Právě tato ideologizace materiálu skla je velmi specifická pro parlamentní architekturu poválečného období v Německu a vzhledem k rozsáhlému užití lokálně a časově se dá hovořit o silném architektonickém leitmotivu státních budov v poválečném Německu, který se stává charakteristickým architektonickým stylem.

SUMMARY

This thesis deals with a quest for appropriate parliamentary architecture in Germany after the World War II. The focus of this thesis is following evolution of the concept of transparency, which gradually evolved in leitmotif. In the aftermath of the World War II, Hans Schwippert came up with an idea to build a parliamentary building, which used large glass facades to demonstrate certain ideas. He wanted to create a building that symbolizes a new beginning of German political life, house that is open to public and is transparent for its citizens. He created an antithesis to previous style of Nazi architecture.

The primary cause of emergence of transparency in parliament architecture was effort to distance from Nazi past. Overtime this motive develops and becomes one leading element in almost all postwar parliament architecture buildings. This was possible due to binding this element with the way how German democracy functions. The leitmotif was expressed mostly by politicians and official documents presenting the official architecture, what makes such a suitable subject of research by social and political sciences.

The motive persisted in parliamentary architecture despite history-changing events of the end of the century and emerged over time and place. Due to the scale of this leitmotif, it is possible to say that it becomes characteristic architectural style. This style is accompanied with given political rhetoric and way how to present such an architecture. Now, we have to wait and observe how long this concept will last.

POUŽITÁ LITERATURA

Primární zdroje

Ústní rozhovor mezi Prof. Ernst Althoff a Agatha Buslei-Wuppermann, Krefeld, 29.2.2004 nalezeno v: Agatha Buslei-Wuppermann a Andreas Zeising, *Das Bundeshaus von Hans Schwippert in Bonn* (Düsseldorf: Grupello, 2009), 59.

Adolf Arndt, *Demokratie als Bauherr* (Berlin: Akademie der Künste, 1961).

Adolf Arndt, „Das zeitgerechte Parlamentsgebäude“, (příspěvek přednesený před členy Deutschen Parlamentarischen Gesellschaft, 27. června 1962, Bonn, Německo).

Norman Foster, interview vedl Falk Jaeger, *Interview mit dem Architekten Sir Norman Foster, Blickpunkt Bundestag*, Deutscher Bundestag, 3. dubna 1999, https://www.bundestag.de/besuche/architektur/reichstag/architektur/architekten/interview_foster/246942 (staženo 5. 7. 2017).

(příspěvek od Hanse Schwipperta přednesený v rámci druhého Darmstädter Gespräch, Darmstadt, Německo, 1951) in: *Mensch und Raum: Darmstädter Gespräch*, vyd. Otto Bartning, (Darmstadt: Neue Darmstädter Verlag-Anst., 1952), 86.

Stenographischer Bericht: Deutscher Bundestag – 1. Wahlperiode, 1. Sitzung, Bonn, 7. September 1949 (Bonn: Deutscher Bundestag, 1949), <http://dip21.bundestag.de/dip21/btp/01/01001.pdf> (staženo 18. 7. 2017).

Stenographischer Bericht: Festakt zur Einweihung des neuen Plenarsaals (Bonn: Deutscher Bundestag, 1992), 9844, <https://opac.bundestag.de/aDISWeb/app;jsessionid=A05C83206E1B02305D1756EA0D50BFDD> (staženo 18. 8. 2017).

Stenografischer Bericht: Deutscher Bundestag – 14. Wahlperiode, 33. Sitzung, Berlin, 19. April 1999 (Berlin: Deutscher Bundestag, 1999), <http://dip21.bundestag.de/dip21/btp/14/14033.pdf> (staženo 18. 7. 2017).

Gerhard Schröder, „Abgabe einer Regierungserklärung des Bundeskanzler – Vollendung der Einheit Deutschlands“, in *Stenographischer Bericht: 33. Sitzung, Berlin, 19. April 1999* (Berlin: Deutscher Bundestag, 1999), <http://dip21.bundestag.de/dip21/btp/14/14033.pdf> (staženo 18. 7. 2017).

“Anlage 3: Bericht der Bundesregierung zur Umsetzung des Beschlusses des Deutschen Bundestages vom 20. Juni 1991 zur Vollendung der Einheit Deutschlands”, in: *Drucksache 12/2850, Beschlußempfehlung des Ältestenrates zum zweiten Zwischenbericht der Konzeptkommission des Ältestenrates zur Umsetzung des Beschlusses des Deutschen Bundestages vom 20. Juni 1991 zur Vollendung der Einheit Deutschlands* (Bonn: Deutscher Bundestag, 1992), 36, <http://dipbt.bundestag.de/doc/btd/12/028/1202850.pdf> (staženo 18. 7. 2017).

Monografie a sborníky

Deborah Ascher Barnstone, *The Transparent State: Architecture and Politics in Postwar Germany* (London: New York: Routledge, 2005).

Překlad do angličtiny od Deborah Ascher Barnstone, Hans Schwippert *Glück und Glass*, in: Deborah Ascher Barnstone, *The Transparent State* (New York: Routledge, 2005), 240-241.

Deborah Ascher Barnstone, “Spectacular Architecture: Transparency in Postwar West German Parliaments,” in *Spectacle*, eds. Jennifer Creech and Thomas O. Haakenson (Oxford: Peter Lang, 2015).

Irmgard Birn, Thomas Schneider a Sebastian Wuwer, *Landtag Nordrhein-Westfalen: Das der Bürgerinnen und Bürger*, 3. vydání, vyd. Prezident zemského sněmu Severního Porýní-Vestfálska, Eckhard Uhlenberg, (Düsseldorf: Albersdruck, 2010).

Eckhard Uhlenberg, předmluva k brožuře Irmgard Birn, Thomas Schneider a Sebastian Wuwer, *Landtag Nordrhein-Westfalen: Das der Bürgerinnen und Bürger*, 3. vydání, vyd. Der Präsident des Landtags Nordrhein-Westfalen, Eckhard Uhlenberg, (Düsseldorf: Albersdruck, 2010).

Agatha Buslei-Wuppermann and Andreas Zeising, *Das Bundeshaus von Hans Schwippert in Bonn: Architektonische Moderne Und Demokratischer Geist*, 1. Aufl (Düsseldorf: Grupello, 2009).

Hans Schwippert, "Das Bonner Bundeshaus," in *Das Bundeshaus von Hans Schwippert in Bonn: Architektonische Moderne Und Demokratischer Geist*, ed. Agatha Buslei-Wuppermann and Andreas Zeising, (Düsseldorf: Grupello, 2009), 86.

Gerda Breuer a Hans Schwippert, *Hans Schwippert, Bonner Bundeshaus 1949* (Tübingen: Wasmuth, 2009).

"Briefwechsel zwischen Konrad Adenauer und Hans Schwippert anhand ausgewählter Beispiele," in *Hans Schwippert, Bonner Bundeshaus 1949*, ed. Gerda Breuer a Hans Schwippert (Tübingen: Wasmuth, 2009), 83–108.

Michael S. Cullen, *Der Reichstag Parlament – Denkmal – Symbol* (Berlin: Be.Bra Verlag, 1999).

Helmut Engel, "Aufbruch zur Mitte: Des Ausbaus des Preußischen Landtags zum Abgeordnetenhaus von Berlin", in *Der Preußische Landtag, Bau und Geschichte* vyd. Prezidentka Abgeordnetenhaus v Berlíně (Berlin: Argon, 1993), 285-300.

Norman Fairclough, *Discourse and Social Change* (Cambridge: Polity, 1992).

Ingeborg Flagge and Wolfgang Jean Stock, ed., *Architektur und Demokratie: Bauen für Die Politik von der Amerikanischen Revolution bis zur Gegenwart* (Stuttgart: Hatje, 1992)

Předmluva Dr. Rita Süßmuth, Prezidentka Německého spolkového sněmu in *Architektur und Demokratie* ed. Ingeborg Flagge a Jean Wolfgang (Stuttgart: Hatje, 1992).

Günter Behnisch, "Bauen für die Demokratie" in *Architektur und Demokratie: Bauen für die Politik von der amerikanischen Revolution bis zur Gegenwart* ed. Ingeborg Flagge (Stuttgart: Hatje, 1992).

Adolf Arndt, "Demokratie als Bauherr" in *Architektur und Demokratie* ed. Ingeborg Flagge a Jean Wolfgang (Stuttgart: Hatje, 1992) a viz. ¹ Adolf Arndt, *Demokratie als Bauherr* (Berlin: Akademie der Künste, 1961).

Winfried Nerdinger, "Politische Architektur: Betrachtungen Zu Einem Problematischen Begriff," in *Architektur Und Demokratie*, ed. Ingeborg Flagge and Wolfgang Jean Stock (Stuttgart: Hatje, 1992).

Ingeborg Flagge, "Stein und Glas" in *Der Architekt* 3 (Berlin: Ernst & Sohn, 1997) a Max Bächer, "Erfindung des Glassargs", *Der Architekt* 3 (Berlin: Ernst & Sohn, 1997) a Benedikt Holze, "Das Gläserne Berlin", *Der Architekt* 3 (Berlin: Ernst & Sohn, 1997) a Johann Eisele "Steinernes Berlin – Gläsernes Bonn?", *Der Architekt* 3 (Berlin: Ernst & Sohn, 1997) a Hans Stimman, "Das steinerne Berlin – ein Mißverständnis", *Der Architekt* 3 (Berlin: Ernst & Sohn, 1997).

Norman Foster, *Rebuilding the Reichstag* (New York: Overlook, 2000).

Christian Fuhrmeister and Hans-Enst Mittag, "Albert Speer Und Die „Theorie Vom Ruinenwert“ 1969: Der Lange Schatten Einer Legende," in *Bunker: Kriegsort, Zuflucht, Erinnerungsraum*, ed. Marc Buggeln and Inge Marszolek (Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2008), 225–243.

Johannes Galandi, „Bauwettbewerb Bundestag und Bundesrat“ in: *BBD-Informationen: Informationen d. Bundesbaudirektion – 2* (Berlin: Bundesbaudirektion, 1974).

Nino Galetti, *Der Bundestag als Bauherr in Berlin: Ideen, Konzepte, Entscheidungen zur Politischen Architektur 1991-1998*, (Düsseldorf: Droste, 2008).

Max Welch Guerra, „Hauptstadtplanung als Vereinigungspolitik“, in: *Berlin, die Hauptstadt. Vergangenheit und Zukunft einer europäischen Metropole*, ed. Werner Süß (Bonn: Bundeszentrale für Politische Bildung, 1999).

Martin Hájek, *Vybrané metody sociologické analýzy textu* (Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2014), 113-150.

Bernhard Hoesli, „Transparente Formorganisation Als Mittel Des Entwurfs,“ in *Transparenz*, ed. Colin Rowe and Robert Slutzky (Basel: Birkhäuser, 1989).

Thomas Huckin, „Critical Discourse Analysis“, in *Functional Approaches to Written Text* ed. Tom Miller (Washington DC: United States Information Agency, 1997), 78-92.

Sabine Körner, *Transparenz in Architektur und Demokratie* (Dortmund: Hansgrohe 2003).

Claudia Lemhoefer a Rudolf Stegers, *Das Unternehmen Parlaments- und Regierungsviertel*, vyd. Bundesbaugesellschaft Berlin (Berlin: DruckVogt, 1996).

Christian Peters, *Deutscher Bundestag: Die Sitzung ist eröffnet* (Bonn: Stiftung Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland, 2007).

Sebastian Redecke, *2. Kolloquium Deutscher Bundestag: 12. - 13. März 1993: Reichstagsgebäude Berlin* (Berlin: Deutscher Bundestag 1993).

Albert Speer, *Erinnerungen* (Berlin: Ullstein, 2013).

Rita Süßmuth, *Kolloquium Reichstag: Berichte, Hintergründe, Bilder*, (Bonn: Deutsche Bundestag, 1993).

Sonja Wand a Hans Zinnkann, *Der Landtag NRW 25 Jahre am Rhein: Der neue Landtag als Impuls für die Stadtentwicklung*, vyd. Die Präsidentin des Landtags Nordrhein-Westfalen (Düsseldorf: Albersdruck, 2013).

“Mit diesem Gebäude kann man Staat machen: zur Konzeption des Landtags und seiner städtebaulichen Einbindung” in Sonja Wand a Hans Zinnkann, *Der Landtag NRW 25 Jahre am Rhein: Der neue Landtag als Impuls für die Stadtentwicklung*, vyd. Die Präsidentin des Landtags Nordrhein-Westfalen (Düsseldorf: Albersdruck, 2013), 27, zpracované z Landtag Intern č. 3 ze dne 22. března 2013.

Martin Wanke, „Bau und Gegenbau,“ in *Architektur als politische Kultur: Philosophia Practica*, ed. Klaus von Beyme, Hermann Hipp a Ernst Seidl (Berlin: D. Reimer, 1996), 11–19.

Heinrich Wefing, ed., *Dem Deutschen Volke: Der Bundestag im Berliner Reichstagsgebäude* (Bonn: Bouvier, 1999).

Heinrich Wefing, „Abschied vom Glashaus: Die Architektonische Selbstdarstellung der Bundesrepublik im Wandel,“ in *Dem Deutschen Volke: Der Bundestag im Berliner Reichstagsgebäude*, ed. Heinrich Wefing (Bonn: Bouvier, 1999).

Heinrich Wefing, *Parlamentsarchitektur: Zur Selbstdarstellung Der Demokratie in Ihren Bauwerken.: Eine Untersuchung am Beispiel des Bonner Bundeshauses*, Beiträge Zum Parlamentsrecht, Bd. 31 (Berlin: Duncker & Humblot, 1995).

Heinrich Wefing, „Versuche Einer Übersetzung von Strukturmerkmalen Der Demokratie in Architektur – Das Parlament im Glashaus: Transparent Und Öffentlichkeit,“ in *Parlamentsarchitektur: zur*

Selbstdarstellung der Demokratie in ihren Bauwerken.: Eine Untersuchung am Beispiel des Bonner Bundeshauses (Berlin: Duncker & Humblot, 1995), 114–124.

Bauzeitung: Informationen zum Erweiterungsbau des Thüringer Landtags (Erfurt: Thüringer Landtag, Referat für Presse- und Öffentlichkeitsarbeit, 2001).

Deutscher Bundestag Bonn Neubau des Plenar- und Präsidialbereiches, ed. Carl Steckeweh, (Bonn: Deutscher Bundestag a Bundesministerium für Raumordnung, Bauwesen und Städtebau, 1993).

Demokratie als Bauherr: Die Bauten des Bundes in Berlin 1991 – 2000, ed. Hagen P. Eyink a Alexander Kluy, vyd. Deutschland Bundesministerium für Verkehr, Bau- und Wohnungswesen (Hamburg: Junius, 2000).

Der Deutsche Bundestag im Reichstagsgebäude, Georgia Rauer ed. (Berlin: Deutscher Bundestag, 2015), <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/20312000.pdf> (staženo 17. 7. 2017).

Der Neue Plenarsaal im Maximilianeum: Baudokumentation der Umbaumaßnahmen in den Jahren 2004 – 2005, vyd. Bayerischer Landtag (München: Hans Buchwieser Satz, 2005), https://www.bayern.landtag.de/fileadmin/Internet_Dokumente/Oeffarbeit_Paed_Betreuung/Broschuere_Umbau_Plenarsaal_092010_.pdf (staženo 13. 7. 2017).

Generalsanierung und Umbau Haus des Landtags von Baden-Württemberg, ed. Vermögen und Bau Baden-Württemberg Amt Stuttgart (Stuttgart: Ministerium für Finanzen und Wirtschaft, 2016), 5, https://fm.baden-wuerttemberg.de/fileadmin/redaktion/m-fm/intern/Publikationen/LandtagBW_Umbau.pdf (staženo 17. 7. 2017).

Dr. Nils Schmid MdL předmluva k brožůře *Generalsanierung und Umbau Haus des Landtags von Baden-Württemberg*, ed. Vermögen und Bau Baden-Württemberg Amt Stuttgart (Stuttgart: Ministerium für Finanzen und Wirtschaft, 2016), 5, https://fm.baden-wuerttemberg.de/fileadmin/redaktion/m-fm/intern/Publikationen/LandtagBW_Umbau.pdf (staženo 17. 7. 2017).

Volker Staab, “Entwurfgedanken” in *Generalsanierung und Umbau Haus des Landtags von Baden-Württemberg*, ed. Vermögen und Bau Baden-Württemberg Amt Stuttgart, (Stuttgart: Ministerium für Finanzen und Wirtschaft Baden-Württemberg, 2016), 27, https://fm.baden-wuerttemberg.de/fileadmin/redaktion/m-fm/intern/Publikationen/LandtagBW_Umbau.pdf (staženo 17. 7. 2017).

Haus des Landtags von Baden-Württemberg, vyd. Vermögen und Bau Baden-Württemberg Amt Stuttgart (Stuttgart: Optiplan 2012), http://www.landtag-bw.de/files/live/sites/LTBW/files/dokumente/aktuelles/121212_HdL_FlyerKlein_FINALInternet.pdf (staženo 18. 7. 2017).

Im Plenarsaal, Informationen für Besucher (Bonn: Deutscher Bundestag, 1997).

Realisierungswettbewerb Umbau des Reichstagsgebäudes zum Deutschen Bundestag ed. Beate Hüchelheim-Kaune, Gerhard Zodtner, vyd. Bundesbaudirektion Berlin (Berlin: Ruksaldruck, 1993).

Schlüsselübergabe Reichstagsgebäude: Der Umbau zum Sitz des Deutschen Bundestags ist vollendet (Berlin: Bundesbaugesellschaft, 1999).

Odborné články

Carolyn Ball, “What Is Transparency?,” *Public Integrity* 11, č. 4 (1. září 2009): 293–308.

Ulrich Höhns, “Plenarsaal des schleswig-holstenischen Landtages”, *Bauwelt* č. 21 (Berlin: Bertelsmann, 2003).

Jiří Nekvapil, “Úvodem k monotematickému číslu “Analýza promluv a textů, analýza diskurzu”, *Sociologický časopis* 42, č. 2 (2006), 263–268.

Friedrich Spengelin, „Zusammenfassendes Gutachten zur zweiten Weiterbearbeitung“, *Bauwelt* 29/30, (1975), 844, <http://www.bauwelt.de/dl/730335/1975-29-0822-0847.pdf> (staženo 17. 7. 2017).

Heinrich Wefing, „Sächsischer Landtag in Dresden“, *Baumeister* č.8 (München: Callwey, 1994).

„Beschränkter Realisierungswettbewerb Neubau eines Gebäudes für den Landtag in Potsdam 1995“, *Wettbewerbe aktuell* 9 (Freiburg im Breisgau: Wettbewerbe aktuell Verlag: 1995).

„Plenarsaalgebäude Hessischer Landtag in Wiesbaden“, *Wettbewerbe aktuell* 2 (Freiburg im Breisgau: Wettbewerbe aktuell Verlag: 2002).

Články z periodik

Lionel Birch, „Where do they go from Bonn?“, *The Picture Post*, 14. ledna 1950.

Lisa Caspari, „Transparenz-Initiative der SPD setzt Koalition unter Druck“, *Zeit Online*, 16. října 2012, <http://www.zeit.de/politik/deutschland/2012-10/nebeneinkuenfte-abgeordnete-steinbrueck-spd-cdu-fdp/seite-2> (staženo 20. 7. 2017).

Ralf Euler, „Der neue Hessische Landtag: Öffnung zum Volk“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (2. 4. 2008), <http://www.faz.net/aktuell/rhein-main/hessen/der-neue-hessische-landtag-oeffnung-zum-volk-1538771.html> (staženo 8. 7. 2017).

Sabine Hockling, „Transparenz: Der Gläserne Chef Gewinnt“, *Zeit Online*, 27. července 2012, <http://www.zeit.de/karriere/beruf/2012-07/chefsache-transparenz> (staženo 20. 7. 2017).

Fatima Krumm, „Das Landeshaus – mehr als nur Plenarsaal“, *Kieler Nachrichten* 2017, <http://story.kn-online.de/landeshaus-schleswig-holstein/> (staženo 7. 7. 2017).

Michael Pauen and Harald Welzer, „Das Verschwinden Des Geheimnisses“, *Franfurter Allgemeine Zeitung*, 23. dubna 2015, <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/debatten/die-glaeserne-gesellschaft-bedroht-die-demokratie-13543480.html> (staženo 20. 7. 2017).

Manfred Sack, „Hereinsparziert! Peter Kulkas Haus für den neuen Sächsischen Landtag in Dresden: ein wohlgeratene Bau von feiner Einfachheit“, *Die Zeit*, 22. října 1993, <http://www.zeit.de/1993/43/hereinsparziert> (staženo 6. 7. 2017).

Manfred Sack, „Das Haus des Souveräns: Eine schwierige große Aufgabe – glücklich gelöst“, *Zeit Online*, 16. září 1988, <http://www.zeit.de/1988/38/das-haus-des-souveraens/komplettansicht> (staženo 15. 7. 2017).

Eva Maria Schlosser, „Sinnbild für demokratische Werte“, *Staatsanzeiger*, 13. května 2016.

„Die Abgeordneten im Glashaus: Der Neubau des Landtages in Nordrhein-Westfalen“, *Spiegel*, 5. září 1988, <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-13528909.html> (staženo 15. 7. 2017).

„Due provisorische Hauptstadt Bonn – In Erwartung des ersten Bundestags am 7. September 1949“, *Südkurier*, 6. září 1949.

„Die Weihe des Hauses“, *Der Spiegel*, 8. září 1949, <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-44438163.html> (staženo 18. 7. 2017).

„Kölner Valentyn siegt in Bayern“, *Kölner Stadt-Anzeiger* 12. listopadu 2001, dostupné z: <http://www.ksta.de/koelner-valentyn--siegt-in-bayern-13964036> (staženo 13. 7. 2017).

Webové stránky

Angel Gurría, “Openness and Transparency - Pillars for Democracy, Trust and Progress,” *OECD*, <http://www.oecd.org/unitedstates/opennessandtransparency-pillarsfordemocracytrustandprogress.htm> (staženo 29. 6. 2017).

“Architektur: Der Erweiterungsbau”, *Auswärtiges Amt*, http://www.auswaertiges-amt.de/DE/AAmt/Geschichte/Gebaeude/Architektur_node.html (staženo 17. 7. 2017).

“Architektur”, *Sächsischer Landtag*, <http://www.landtag.sachsen.de/de/landtag/landtagsgebaeude/architektur-224.cshtml> (staženo 6. 7. 2017).

“Besuchen Sie den Deutschen Bundestag: Architektur des Reichstagsgebäudes”, *Deutscher Bundestag*, <http://www.bundestag.de/besuche/architektur/reichstag/architektur> (staženo 20. 7. 2017).

“Besuchen Sie den Deutschen Bundestag: Die Kuppel”, *Deutscher Bundestag*, <http://www.bundestag.de/besuche/architektur/reichstag/kuppel> (staženo 20. 7. 2017).

“Bundestag in Bonn: Pädagogische Akademie und Bundeshaus”, *Deutscher Bundestag*, <https://www.bundestag.de/parlament/geschichte/schauplaetze/akademie> (staženo 18. 7. 2017).

“Bundestag in Bonn: Pädagogische Akademie und Bundeshaus”, *Deutscher Bundestag*, <https://www.bundestag.de/parlament/geschichte/schauplaetze/akademie> (staženo 18. 7. 2017).

“Das “Haus an der Förde”: von der kaiserlichen Marineakademie zum modernen Parlamentsgebäude: Das Landeshaus in Kiel hat eine wechselvolle Geschichte”, *Schleswig-Holsteinischer Landtag*, https://www.landtag.ltsh.de/service/Historie_Landeshaus.html (staženo 6. 7. 2017).

Dostupné z: “Der Audioguide für Erwachsene”, *Deutscher Bundestag*, <https://www.bundestag.de/besuche/fuehrung?url=L2Jlc3VjaGUvZnVlaHJ1bmcvYXVkaW9ndWlkZV9lcncvMjA5MTg0&mod=mod454680> (staženo 20. 7. 2017).

“Gebäude: Der “Baumgarten-Bau””, *Bundesverfassungsgericht*, http://www.bundesverfassungsgericht.de/DE/Gebaeude/gebaeude_node.html (staženo 20. 7. 2017).

“Gebäude: Vom Prinz-Max-Palais in den Schlossbezirk”, *Bundesverfassungsgericht*, http://www.bundesverfassungsgericht.de/DE/Gebaeude/gebaeude_node.html (staženo 20. 7. 2017).

“Haus des Landtags”, *Landtag NRW*, https://www.landtag.nrw.de/portal/WWW/GB_II/II.1/OeA/Haus_des_Landtags/parlament_datens_und_fakten_haus.jsp (staženo 15. 7. 2017).

“Kanzlerbungalow: Beim Bundeskanzler in Bonn”, *Haus der Geschichte Bonn*, <https://www.hdg.de/haus-der-geschichte/historische-orte/> (staženo 20. 7. 2017).

“Landtag Baden-Württemberg - Sanierung des Gebäudes und Herstellung von Tageslichtbezug im Plenarsaal”, *Competitionline Wettbewerbe und Architektur*, <http://www.competitionline.com/de/ergebnisse/105619> (staženo 18. 7. 2017)

“Landtagsgebäude”, *Sächsischer Landtag*, <http://www.landtag.sachsen.de/de/landtag/landtagsgebaeude/index.cshtml> (staženo 6. 7. 2017).

“Landtagsgebäude”, *Thüringer Landtag*, <http://www.thueringer-landtag.de/landtag/landtag-zentrum-der-demokratie/landtagsgebaeude/index.aspx> (staženo 7. 7. 2017).

“Plenarsaal Bayerischer Landtag, Wettbewerb 2001”, *Valentyn Architekten*, <http://valentynarchitekten.com/1982/04/13/plenarsaal-bayerischer-landtag-muenchen/> (staženo 13. 7. 2017).

“Plenarsaal Landeshaus Kiel”, *Pax Brüning Architekten*,
http://www.baunetz.de/architekten/pax_bruening_architekten_projekte_1332665.html (staženo 6. 7. 2017).

“Projekt Landtag”, *Sächsischer Landtag*,
<http://www.landtag.sachsen.de/de/landtag/landtagsgebaeude/projekt-landtag-216.cshhtml> (staženo 6. 7. 2017).

“The new Landtag Brandenburg”, *Landtag Brandenburg*,
https://www.landtag.brandenburg.de/en/welcome_to_parliament/the_new_landtag_brandenburg/563234 (staženo 6. 7. 2017).

“Thüringer Landtag”, *Architekten Kammer Thüringen*, https://www.architekten-thueringen.de/bauherren/architektur/thueringer_landtag__auszenanlagen-10.html (staženo 7. 7. 2017).

“Wettbewerbe + Auszeichnungen”, *Waechter + Waechter Architekten BDA*, <http://www.waechter-architekten.de/wettbewerbe-auszeichnungen> (staženo 12. 7. 2017).

„Bundestag in Bonn: Pädagogische Akademie und Bundeshaus“, *Deutscher Bundestag*,
<https://www.bundestag.de/parlament/geschichte/schauplaetze/akademie> (staženo 18. 7. 2017).

„Landtag Berlin Brandenburg: Deutschland, Potsdam, 1995, 1. Preis“, KSV Krüger Schuberth Vandreike,
<http://www.ksv-network.de/project/landtag-berlin-brandenburg/> (staženo 6. 7. 2017).

“1991 – 1997 Sächsischer Landtag Dresden”, *Peter Kulka Architektur*,
<http://www.peterkulka.de/likecms.php?site=site.html&dir=&nav=-1&p=1&ptypo=2&pid=7> (staženo 6. 7. 2017).

Terciární zdroje

Karl von Rotteck and Carl Theodor Welcker, *Staatslexikon*, Sv. 10 (Leipzig: Brockhaus, 1864).

Bibliographisches Institut, *Duden.de*, n.d., <http://www.duden.de/node/684590/revisions/1625613/view> (staženo 29. 6. 2017).

“18.3 Architektonische Umgestaltung des Reichstags-Komplexes und Neubauten für den Bundestag: Chronik” in: *Datenhandbuch zur Geschichte des Deutschen Bundestages 1994 bis 2004* ed. Michael F. Feldkamp (Berlin: Deutscher Bundestag, 2005),
https://www.bundestag.de/blob/189498/4b3f91ce2df0df2fc96b28172930e5f1/datenhandbuch1994_2003-data.pdf (staženo 18. 7. 2017).

Obrazový materiál

O. Ang, „Neue Reichskanzlei“, *Bundesarchiv* (1939/1944), [http://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/_1501434406/?search\[view\]=detail&search\[focus\]=18](http://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/_1501434406/?search[view]=detail&search[focus]=18) (staženo 17. 7. 2017).

Steffen Giersch, „Landtagsgebäude: Blick vom Internationalen Congress Center Dresden auf den Sächsischen Landtag“, *Sächsischer Landtag*,
<http://www.landtag.sachsen.de/de/landtag/landtagsgebaeude/index.cshhtml> (staženo 17. 7. 2017).

Dennis Gilbert, „Foster + Partners: Reichstag“, Divisare, (17. února 2017),
<https://divisare.com/projects/337781-foster-partners-dennis-gilbert-nigel-young-reichstag> (staženo 17. 7. 2017).

Otto Hagemann, „Reichsluftfahrtministerium“, *Bundesarchiv* (prosinec 1938),
[https://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/_1501405754/?search\[view\]=detail&search\[focus\]=1](https://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/_1501405754/?search[view]=detail&search[focus]=1) (staženo 17. 7. 2017).

„Historische Orte: Der Kanzler Bungalow in Bonn“, *Haus der Geschichte Bonn*, <https://www.hdg.de/haus-der-geschichte/historische-orte/> (staženo 17. 7. 2017).

H. Heibel, „70. Jahre Hessen“, *Hessischer Landtag*, <https://hessischer-landtag.de/content/70-jahre-hessen-90-plenarsitzung-und-buergerfest-im-kurhaus> (staženo 17. 7. 2017).

Bernd Kühler, „Blick in den Plenarsaal des Deutschen Bundestages. Nach vierjähriger Umbauzeit wird der Plenarbereich des Reichstagsgebäudes offiziell eingeweiht. Der Reichstag ist künftig Sitz des Deutschen Bundestages.“, *Bundesbildstelle* (19. května 1999), [https://www.bundesbildstelle.de/cross-search/search/_1501416314/?search\[view\]=detail&search\[focus\]=3](https://www.bundesbildstelle.de/cross-search/search/_1501416314/?search[view]=detail&search[focus]=3) (staženo 17. 7. 2017).

Klaus Lehnartz, „Reichstagsgebäude mit gehissten Deutschlandfahnen“, *Bundesbildstelle* (3. října 1990), [https://www.bundesbildstelle.de/cross-search/search/_1501419226/?search\[view\]=detail&search\[focus\]=22](https://www.bundesbildstelle.de/cross-search/search/_1501419226/?search[view]=detail&search[focus]=22) (staženo 17. 7. 2017).

Rolf Poss, „Der Plenarsaal“, Bayerischer Landtag, <https://www.bayern.landtag.de/maximilianeum/saeleraeume/plenarsaal/> (staženo 17. 7. 2017).

Engelbert Reineke, „Im Rahmen eines Festaktes wird der neue Plenarsaal des Bundestages eingeweiht“, *Bundesbildstelle* (30. října 1992), [https://www.bundesbildstelle.de/cross-search/search/_1501412796/?search\[view\]=detail&search\[focus\]=4](https://www.bundesbildstelle.de/cross-search/search/_1501412796/?search[view]=detail&search[focus]=4) (staženo 17. 7. 2017).

Thomas Robbin, „Ehemaliger Plenarbereich des Deutschen Bundestages: Außenansicht“, *Baukunst-NRW*, <http://www.baukunst-nrw.de/objekte/Ehemaliger-Plenarbereich-des-Deutschen-Bundestages--646.htm> (staženo 17. 7. 2017).

Rolf Unterberg, „Plenarsaal des Bundestages im Bundeshaus (Turnhalle der ehemaligen Pädagogischen Akademie)“, *Bundesarchiv* (1. června 1952), https://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/_1501405711/ (staženo 17. 7. 2017).

TSK/BE, „Blick in den Plenarsaal des Thüringer Landtags während der zweitägigen Beratung des Doppelhaushalts 2016/2017“, *Thüringen* (18. prosince 2015), <http://www.thueringen.de/th1/tsk/aktuell/mi/88477/> (staženo 17. 7. 2017).

„Architektur: Der Erweiterungsbau“, *Auswärtiges Amt*, http://www.auswaertiges-amt.de/DE/AAmt/Geschichte/Gebaeude/Architektur_node.html (staženo 17. 7. 2017).

„Bundestag in Bonn: Pädagogische Akademie und Bundeshaus“, *Bundestag*, <http://www.bundestag.de/parlament/geschichte/schauplaetze/akademie/akademie/199638> (staženo 17. 7. 2017).

„Landtag: Das Plenum, die Vollversammlung des Landtags, ist eine an die Öffentlichkeit gerichtete Veranstaltung. Von der Presse- und Besuchertribüne können Journalisten und Gäste die Debatten im Plenarsaal verfolgen“, *Sächsischer Landtag*, <http://www.landtag.sachsen.de/de/landtag/index.cshtml> (staženo 17. 7. 2017).

„Landtagsgebäude“, *Landtag Baden-Württemberg*, <https://www.landtag-bw.de/home/der-landtag/parlament/landtagsgebaude.html> (staženo 17. 7. 2017).

„Projects: Reichstag, New German Parliament, Berlin Germany 1992 – 1999: Development“, *Foster and Partners*, <http://www.fosterandpartners.com/projects/reichstag-new-german-parliament/> (staženo 17. 7. 2017).

Thilo Rückeis, „Der Plenarsaal. Der frühere Preußische Landtag wurde in den 1990er Jahren für das Berliner Parlament umgebaut“, *Der Tagesspiegel* (17. září 2016), <http://www.tagesspiegel.de/berlin/berlin-wahl-am-sonntag-vom-preussischen-landtag-zum-abgeordnetenhaus/14560984.html> (staženo 17. 7. 2017).

„Sanierung Haus des Landtags Teil 3: Der Plenarsaal nach Abschluss der Umabauarbeiten“, Landtag von Baden-Württemberg (12. května 2016), <https://www.landtag-bw.de/home/mediathek/bildergalerien/2015/20150825umbauhd13.html> (staženo 17. 7. 2017).

„Von der Marineakademie zum Landeshaus“, *Schleswig-Holsteinischer Landtag* (léto 2012), https://www.landtag.ltsh.de/service/landeshaus/Historie_landeshaus_bilder.html (staženo 17. 7. 2017).

„Zuschauer auf einer Tribüne vor dem Fenster des Bundeshauses (Turnhalle der ehemaligen Pädagogischen Akademie) während der Konstituierenden Sitzung des Ersten Deutschen Bundestages“, *Bundesbildstelle* (7. září 1949), https://www.bundesbildstelle.de/cross-search/search/_1501406002/ (staženo 17. 7. 2017).

„2010-2013 Landtag Brandenburg Potsdam“, *Peter Kulka Architektur*, <http://www.peterkulka.de/likecms.php?site=site.html&nav=-1&p=1&pthema=list&pid=46> (staženo 17. 7. 2017).

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Příklad budovy nacistické architektury – Nové říšské kancléřství (obrázek 1)

Příloha č. 2: Příklad budovy nacistické architektury – budova tehdejšího Ministerstva říšské vzdušené dopravy, dnes Detlev-Rohwedder-Haus (obrázek 2)

Příloha č. 3: Budova Pedagogické akademie v Bonnu v 50. letech 20. století (obrázek 3)

Příloha č. 4: Plenární sál v Bonnu od Hanse Schwipperta v roce 1952 (obrázek 4)

Příloha č. 5: Přihlízející prvnímu zasedání Spolkového sněmu dne 7. září 1949 (obrázek 5)

Příloha č. 6: První zasedání v plenárním sálu od Güntera Behnische dne 30. října 1992 (obrázek 6)

Příloha č. 7: Tehdejší plenární sál Německého spolkového sněmu od Güntera Behnische – pohled z venku (obrázek 7)

Příloha č. 8: Tehdejší plenární sál Německého spolkového sněmu od Güntera Behnische – pohled na skleněné fasády (obrázek 8)

Příloha č. 9: Tehdejší plenární sál Německého spolkového sněmu od Güntera Behnische – pohled na skleněné fasády (obrázek 9)

Příloha č. 10: Tehdejší plenární sál Německého spolkového sněmu od Güntera Behnische – pohled na vchod (obrázek 10)

Příloha č. 11: Tehdejší plenární sál Německého spolkového sněmu od Güntera Behnische – pohled na foyer (obrázek 11)

Příloha č. 12: Slavnostní otevření plenárního sálu v budově Říšského sněmu dne 19. května 1949 (obrázek 12)

Příloha č. 13: Vzhled budovy Říšského sněmu v roce 1990 (obrázek 13)

Příloha č. 14: Příklady návrhů řešení kupole od Normana Fostera (obrázek 14)

Příloha č. 15: Kupole od Normana Fostera zastřešující plenární sál budovy Říšského sněmu (obrázek 15)

Přílohy č. 16: Pohled do vnitřku kupole budovy Říšského sněmu (obrázek 16)

Příloha č. 17: Pohled na budovu Říšského sněmu zvenku po dokončení přestavby od Normana Fostera (obrázek 17)

Přílohy č. 18: Pohled na vnitřní prostory budovy Říšského sněmu (obrázek 18)

Příloha č. 19: Budova Saského zemského sněmu z pohledu od Mezinárodního kongresového centra v Drážďanech (obrázek 19)

Příloha č. 20: Uvnitř plenárního sálu Saského zemského sněmu (obrázek 20)

Příloha č. 21: Uvnitř plenárního sálu Zemského sněmu Šlesvicko-Holštýnska (obrázek 21)

Příloha č. 22: Uvnitř plenárního sálu Durynského zemského sněmu v roce 2015 (obrázek 22)

Příloha č. 23: Uvnitř plenárního sálu Hesenského zemského sněmu (obrázek 23)

Příloha č. 24: Pohled na budovu Zemského sněmu Baden-Württemberska (obrázek 24)

Příloha č. 25: Uvnitř plenárního sálu Zemského sněmu Baden-Württemberska (obrázek 25)

Příloha č. 26: Návrh od architekta Peter Kulky k plenárnímu sálu Braniborského zemského sněmu (obrázek 26)

Příloha č. 27: Vizualizace plenárního sálu od Staab Architekten pro Bavorský zemský sněm (obrázek 27)

Příloha č. 28: Kancléřský Bungalow v Bonnu (obrázek 28)

Příloha č. 29: Rozšiřující stavba Auswärtiges Amt (obrázek 29)

PŘÍLOHY

Příloha č. 1: Příklad budovy nacistické architektury – Nové říšské kancléřství (obrázek 1)

Bundesarchiv, Bild 146-1985-064-24A
Foto: o.Ang. | 1939/1944

Zdroj: O.Ang, „Neue Reichskanzlei“, *Bundesarchiv* (1939/1944), [http://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/_1501434406/?search\[view\]=detail&search\[focus\]=18](http://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/_1501434406/?search[view]=detail&search[focus]=18) (staženo 17. 7. 2017).

Příloha č. 2: Příklad budovy nacistické architektury – budova tehdejšího Ministerstva říšské vzdušené dopravy, dnes Detlev-Rohwedder-Haus (obrázek 2)

Bundesarchiv, Bild 146-1979-074-36A
Foto: Hagemann, Otto | Dezember 1938

Zdroj: Otto Hagemann, „Reichsluftfahrtministerium“, *Bundesarchiv* (prosinec 1938), [https://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/_1501405754/?search\[view\]=detail&search\[focus\]=1](https://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/_1501405754/?search[view]=detail&search[focus]=1) (staženo 17. 7. 2017).

Příloha č. 3: Budova Pedagogické akademie v Bonnu v 50. letech 20. století (obrázek 3)

Zdroj: „Bundestag in Bonn: Pädagogische Akademie und Bundeshaus“, *Bundestag*, <http://www.bundestag.de/parlament/geschichte/schauplaetze/akademie/akademie/199638> (staženo 17. 7. 2017).

Příloha č. 4: Plenární sál v Bonnu od Hanse Schwipperta v roce 1952 (obrázek 4)

Bundesregierung, B 145 Bild-00043250
Foto: Unterberg, Rolf | 1. Juli 1952

Zdroj: Rolf Unterberg, „Plenarsaal des Bundestages im Bundeshaus (Turnhalle der ehemaligen Pädagogischen Akademie)“, *Bundesarchiv* (1. června 1952), https://www.bild.bundesarchiv.de/cross-search/search/_1501405711/ (staženo 17. 7. 2017).

Příloha č. 5: Přihlížející prvnímu zasedání Spolkového sněmu dne 7. září 1949 (obrázek 5)

Bundesregierung, B 145 Bild-00090889
Foto: Bundesbildstelle | 7. September 1949

Zdroj: „Zuschauer auf einer Tribüne vor dem Fenster des Bundeshauses (Turnhalle der ehemaligen Pädagogischen Akademie) während der Konstituierenden Sitzung des Ersten Deutschen Bundestages“, *Bundesbildstelle* (7. září 1949), https://www.bundesbildstelle.de/cross-search/search/_1501406002/ (staženo 17. 7. 2017).

Příloha č. 6: První zasedání v plenárním sálu od Güntera Behnische dne 30. října 1992 (obrázek 6)

Bundesregierung, B 145 Bild-00119501
Foto: Reineke, Engelbert | 30. Oktober 1992

Zdroj: Engelbert Reineke, „Im Rahmen eines Festaktes wird der neue Plenarsaal des Bundestages eingeweiht“, *Bundesbildstelle* (30. října 1992), [https://www.bundesbildstelle.de/cross-search/search/_1501412796/?search\[view\]=detail&search\[focus\]=4](https://www.bundesbildstelle.de/cross-search/search/_1501412796/?search[view]=detail&search[focus]=4) (staženo 17. 7. 2017).

Příloha č. 7: Tehdejší plenární sál Německého spolkového sněmu od Güntera Behnische – pohled z venku (obrázek 7)

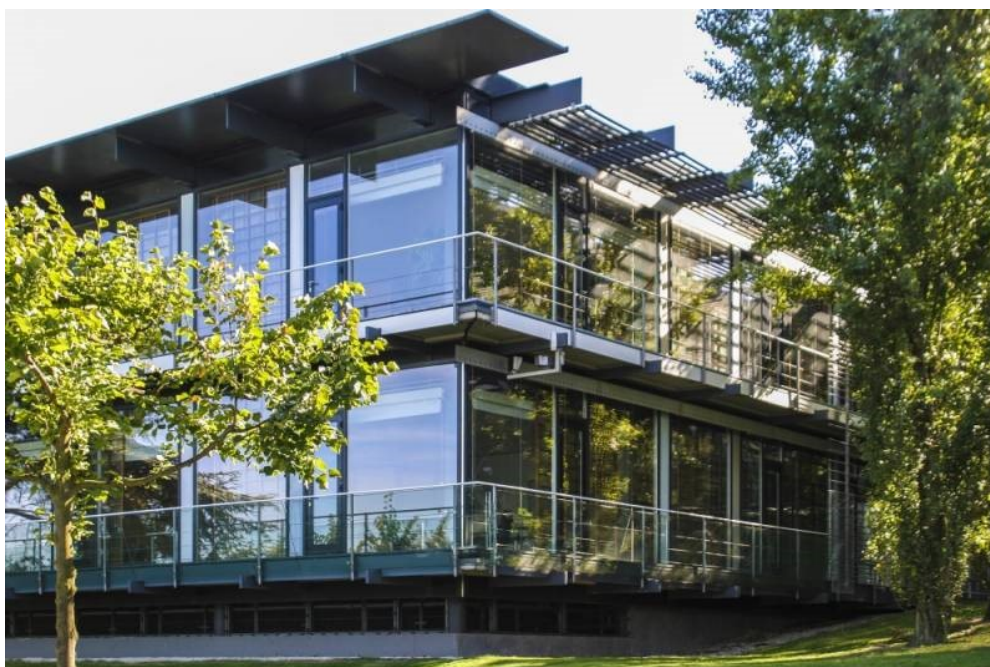
Zdroj: Thomas Robbin, „Ehemaliger Plenarbereich des Deutschen Bundestages: Außenansicht“, *Baukunst-NRW*, <http://www.baukunst-nrw.de/objekte/Ehemaliger-Plenarbereich-des-Deutschen-Bundestages--646.htm> (staženo 17. 7. 2017).

Příloha č. 8: Tehdejší plenární sál Německého spolkového sněmu od Güntera Behnische – pohled na skleněné fasády (obrázek 8)

Zdroj: Thomas Robbin, „Ehemaliger Plenarbereich des Deutschen Bundestages“, *Baukunst-NRW*, <http://www.baukunst-nrw.de/objekte/Ehemaliger-Plenarbereich-des-Deutschen-Bundestages--646.htm> (staženo 17. 7. 2017).

Příloha č. 9: Tehdejší plenární sál Německého spolkového sněmu od Güntera Behnische – pohled na skleněné fasády (obrázek 9)

Zdroj: Thomas Robbin, „Ehemaliger Plenarbereich des Deutschen Bundestages: Blick auf die transparente Fassade“, *Baukunst-NRW*, <http://www.baukunst-nrw.de/objekte/Ehemaliger-Plenarbereich-des-Deutschen-Bundestages--646.htm> (staženo 17. 7. 2017).

Příloha č. 10: Tehdejší plenární sál Německého spolkového sněmu od Güntera Behnische – pohled na vchod (obrázek 10)

Zdroj: Thomas Robbin, „Ehemaliger Plenarbereich des Deutschen Bundestages: Eingangsbereich“, *Baukunst-NRW*, <http://www.baukunst-nrw.de/objekte/Ehemaliger-Plenarbereich-des-Deutschen-Bundestages--646.htm> (staženo 17. 7. 2017).

Příloha č. 11: Tehdejší plenární sál Německého spolkového sněmu od Güntera Behnische – pohled na foyer (obrázek 11)

Zdroj: Thomas Robbin, „Ehemaliger Plenarbereich des Deutschen Bundestages: Foyerbereich“, *Baukunst-NRW*, <http://www.baukunst-nrw.de/objekte/Ehemaliger-Plenarbereich-des-Deutschen-Bundestages--646.htm> (staženo 17. 7. 2017).

Příloha č. 12: Slavnostní otevření plenárního sálu v budově Říšského sněmu dne 19. května 1949 (obrázek 12)

Bundesregierung, B 145 Bild-00014195
Foto: Kühler, Bernd | 19. April 1999

Zdroj: Bernd Kühler, „Blick in den Plenarsaal des Deutschen Bundestages. Nach vierjähriger Umbauzeit wird der Plenarbereich des Reichstagsgebäudes offiziell eingeweiht. Der Reichstag ist künftig Sitz des Deutschen Bundestages.“, *Bundesbildstelle* (19. května 1999), [https://www.bundesbildstelle.de/cross-search/search/_1501416314/?search\[view\]=detail&search\[focus\]=3](https://www.bundesbildstelle.de/cross-search/search/_1501416314/?search[view]=detail&search[focus]=3) (staženo 17. 7. 2017).

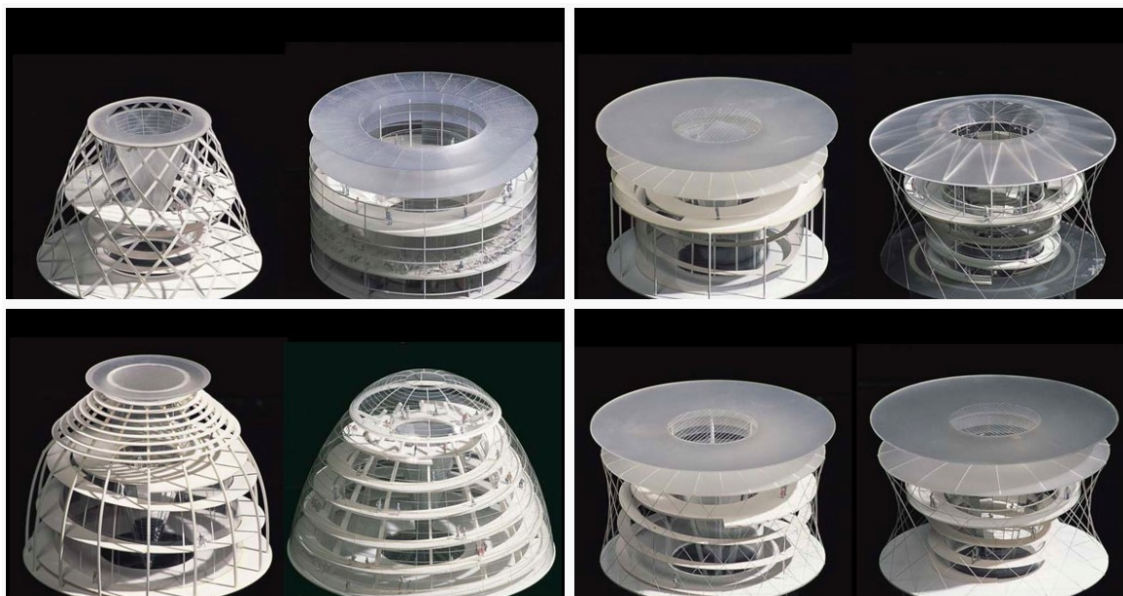
Příloha č. 13: Vzhled budovy Říšského sněmu v roce 1990 (obrázek 13)

Bundesregierung, B 145 Bild-00102894
Foto: Lehnartz, Klaus | 3. Oktober 1990

Zdroj: Klaus Lehnartz, “Reichstagsgebäude mit gehissten Deutschlandfahnen”, *Bundesbildstelle* (3. října 1990),
[https://www.bundesbildstelle.de/cross-search/search/_1501419226/?search\[view\]=detail&search\[focus\]=22](https://www.bundesbildstelle.de/cross-search/search/_1501419226/?search[view]=detail&search[focus]=22) (staženo 17. 7. 2017).

Příloha č. 14: Příklady návrhů řešení kupole od Normana Fostera (obrázek 14)

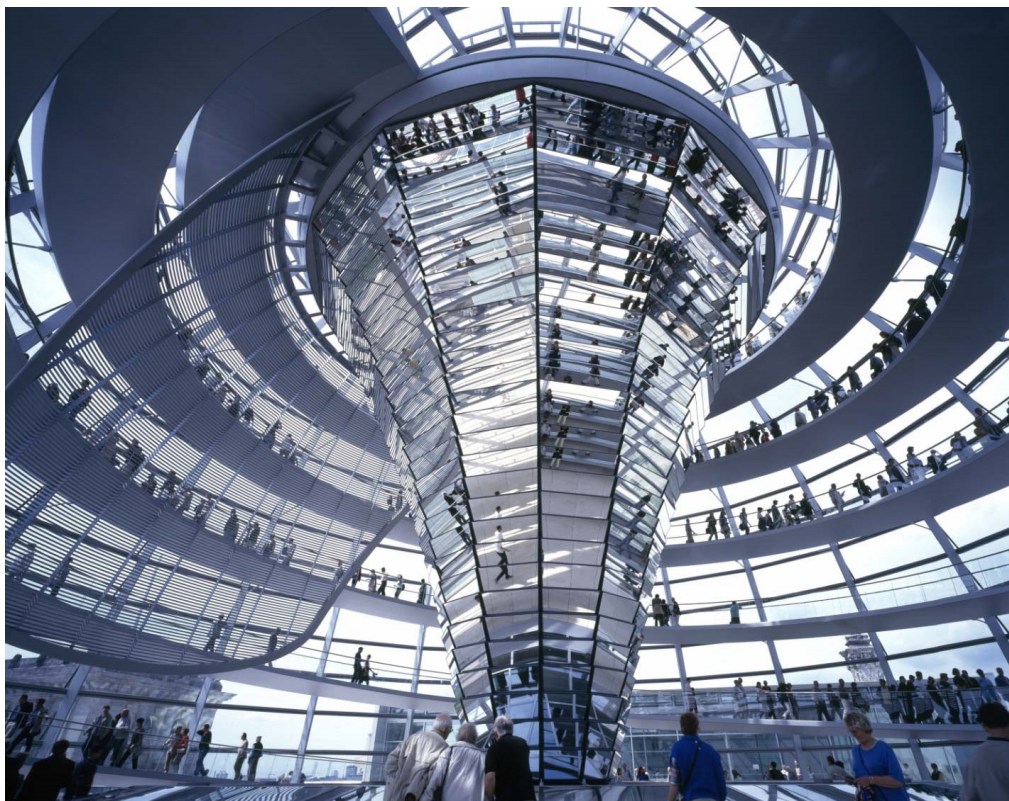

Zdroje: „Projects: Reichstag, New German Parliament, Berlin Germany 1992 – 1999: Development“, *Foster and Partners*, <http://www.fosterandpartners.com/projects/reichstag-new-german-parliament/> (staženo 17. 7. 2017).

Příloha č. 15: Kupole od Normana Fostera zastřešující plenární sál budovy Říšského sněmu (obrázek 15)

Zdroj: „Projects: Reichstag, New German Parliament, Berlin Germany 1992 – 1999“, *Foster and Partners*, <http://www.fosterandpartners.com/projects/reichstag-new-german-parliament/> (staženo 17. 7. 2017).

Přílohy č. 16: Pohled do vnitřku kupolí budovy Říšského sněmu (obrázek 16)

Zdroj: „Projects: Reichstag, New German Parliament, Berlin Germany 1992 – 1999“, *Foster and Partners*, <http://www.fosterandpartners.com/projects/reichstag-new-german-parliament/> (staženo 17. 7. 2017).

Příloha č. 17: Pohled na budovu Říšského sněmu zvenku po dokončení přestavby od Normana Fostera (obrázek 17)

Zdroj: „Projects: Reichstag, New German Parliament, Berlin Germany 1992 – 1999“, *Foster and Partners*, <http://www.fosterandpartners.com/projects/reichstag-new-german-parliament/> (staženo 17. 7. 2017).

Přílohy č. 18: Pohled na vnitřní prostory budovy Říšského sněmu (obrázek 18)

Zdroje: Dennis Gilbert, „Foster + Partners: Reichstag“, *Divisare*, (17. února 2017), <https://divisare.com/projects/337781-foster-partners-dennis-gilbert-nigel-young-reichstag> (staženo 17. 7. 2017).

Příloha č. 19: Budova Saského zemského sněmu z pohledu od Mezinárodního kongresového centra v Drážďanech (obrázek 19)

Zdroj: Steffen Giersch, „Landtagsgebäude: Blick vom Internationalen Congress Center Dresden auf den Sächsischen Landtag“, *Sächsischer Landtag*, <http://www.landtag.sachsen.de/de/landtag/landtagsgebaeude/index.cshtml> (staženo 17. 7. 2017).

Příloha č. 20: Uvnitř plenárního sálu Saského zemského sněmu (obrázek 20)

Zdroj: „Landtag: Das Plenum, die Vollversammlung des Landtags, ist eine an die Öffentlichkeit gerichtete Veranstaltung. Von der Presse- und Besuchertribüne können Journalisten und Gäste die Debatten im Plenarsaal verfolgen“, *Sächsischer Landtag*, <http://www.landtag.sachsen.de/de/landtag/index.cshtml> (staženo 17. 7. 2017).

Příloha č. 21: Uvnitř plenárního sálu Zemského sněmu Šlesvicko-Holštýnska (obrázek 21)

Zdroj: „Von der Marineakademie zum Landeshaus“, *Schleswig-Holsteinischer Landtag* (léto 2012), https://www.landtag.ltsh.de/service/landeshaus/Historie_landeshaus_bilder.html (staženo 17. 7. 2017).

Příloha č. 22: Uvnitř plenárního sálu Durynského zemského sněmu v roce 2015 (obrázek 22)

Zdroj: TSK/BE, „Blick in den Plenarsaal des Thüringer Landtags während der zweitägigen Beratung des Doppelhaushalts 2016/2017“, *Thüringen* (18. prosince 2015), <http://www.thueringen.de/th1/tsk/aktuell/mi/88477/> (staženo 17. 7. 2017).

Příloha č. 23: Uvnitř plenárního sálu Hesenského zemského sněmu (obrázek 23)

Zdroj: H. Heibel, „70. Jahre Hessen“, *Hessischer Landtag*, <https://hessischer-landtag.de/content/70-jahre-hessen-90-plenarsitzung-und-buergerfest-im-kurhaus> (staženo 17. 7. 2017).

Příloha č. 24: Pohled na budovu Zemského sněmu Baden-Württemberska (obrázek 24)

Zdroj: „Landtagsgebäude“, *Landtag Baden-Württemberg*, <https://www.landtag-bw.de/home/der-landtag/parlament/landtagsgebäude.html> (staženo 17. 7. 2017).

Příloha č. 25: Uvnitř plenárního sálu Zemského sněmu Baden-Württemberska (obrázek 25)

Zdroj: „Sanierung Haus des Landtags Teil 3: Der Plenarsaal nach Abschluss der Umabauarbeiten“, *Landtag von Baden-Württemberg* (12. května 2016), <https://www.landtag-bw.de/home/mediathek/bildergalerien/2015/20150825umbauhd13.html> (staženo 17. 7. 2017).

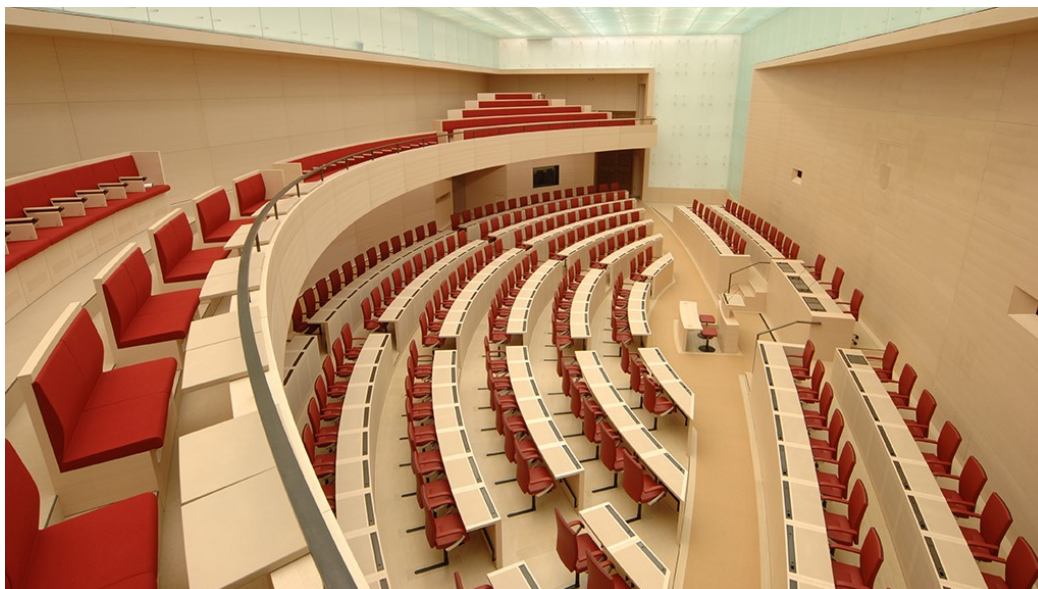

Příloha č. 26: Návrh od architekta Peter Kulky k plenárnímu sálu Braniborského zemského sněmu (obrázek 26)

Zdroj: „2010-2013 Landtag Brandenburg Potsdam“, *Peter Kulka Architektur*, <http://www.peterkulka.de/likecms.php?site=site.html&nav=-1&p=1&pthema=list&pid=46> (staženo 17. 7. 2017).

Příloha č. 27: Vizualizace plenárního sálu od Staab Architekten pro Bavorský zemský sněm (obrázek 27)

Zdroj: Rolf Poss, „Der Plenarsaal“, *Bayerischer Landtag*, <https://www.bayern.landtag.de/maximilianeum/saeleraeume/plenarsaal/> (staženo 17. 7. 2017).

Příloha č. 28: Kancléřský Bungalow v Bonnu (obrázek 28)

Zdroj: „Historische Orte: Der Kanzler Bungalow in Bonn“, *Haus der Geschichte Bonn*, <https://www.hdg.de/haus-der-geschichte/historische-orte/> (staženo 17. 7. 2017).

Příloha č. 29: Rozšiřující stavba Auswärtiges Amt (obrázek 29)

Zdroj: “Architektur: Der Erweiterungsbau”, *Auswärtiges Amt*, http://www.auswaertiges-amt.de/DE/AAmt/Geschichte/Gebaeude/Architektur_node.html (staženo 17. 7. 2017).